

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

Drinska banovina (1929-1941.)

(završni magistarski rad)

Student: Vahidin Džindo

Mentor: prof. dr. Husnija Kamberović

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

UVOD	3
Nastanak Drinske banovine.....	8
Organizaciona struktura Drinske banovine	10
Šestojanuarska diktatura i Drinska banovina.....	14
Političke organizacije u Drinskoj banovini	17
Odjek političkih akcija.....	26
Izbori u Drinskoj banovini.....	30
Vjerske zajednice i međuvjerski sukobi u Drinskoj banovini.....	34
Industrija i radna snaga u Drinskoj banovini	41
Zdravlje u Drinskoj banovini	45
Poljoprivreda	48
Obrazovanje u Drinskoj banovini	51
Ličnost kralja u Drinskoj banovini i patriotizam	55
Kraj Drinske banovine	60
ZAKLJUČAK	64

UVOD

Period između dva svjetska rata na području zapadnog Balkana nudi mnoštvo interesantnih tema za istraživanje i proučavanje. Kada se uzme u obzir stanje u literaturi i zainteresovanost naučnika za međuratnim periodom može se doći do zaključka kako je stanje poprilično oskudno. Razlozi za takav fenomen mogu se pronaći u mnogo većem interesovanju za period koji je slijedio, a to je vrijeme Drugog svjetskog rata, nakon kojeg u novostvorenoj Titovoj Jugoslaviji preokupacija historičara postaje borba partizana u Drugom svjetskom ratu put njenog nastanka i teme koje se generalno tiču Drugog svjetskog rata i prostora zapadnog Balkana. S tim u vezi iz današnje perspektive jasnije se vidi pad u sjenu perioda između dva rata. Kao integralni dio tog vremena Drinsku banovinu je u historiografiji zadesila ista sudbina, prema tome trenutno stanje istraženosti i napisanog je jako slabo.

Šestog januara 1929. godine Kralj Aleksandar I Karađorđević zavodi diktaturu, dok će kasnije iste godine uspostaviti novu teritorijalnu podjelu u svojoj Kraljevini. Jedna od devet novoformiranih banovina postala je i Drinska, koja se prostirala na područja Bosne i Hercegovine i Srbije, sa sjedištem u Sarajevu. Formiranjem Banovine Hrvatske 1939. godine Drinska banovina ostaje bez brčanskog, travničkog i fojničkog sreza koji bivaju pripojeni Banovini Hrvatskoj. Započeto osipanje Drinske banovine je završeno Aprilskim ratom 1941. godine kada njeno postojanje završava. S obzirom na opseg koji je imala u Bosni i Hercegovini, za istraživače s tog prostora je ovo jako važna tema jer se za vrijeme postojanja banovine na širem balkanskom, evropskom i svjetskom političkom prostoru dešavaju tektonski poremećaji.

Kada se govori o tim tektonskim promjenama mora se istaknuti prvobitno razlog njenog nastanka a to je šestojanuarska diktatura koja predstavlja jednu od najintragantnijih tema međuratnog perioda. Važno je ispitati kako i na koji način stanovništvo navedenog prostora prihvata i razumije stanje diktature, te kako živi kroz ta vremena. Politički život nacionalno heterogenog prostora s velikim brojem stranaka na kratko staje i važno je propitati na kakav način diktatura utiče na život običnog čovjeka. Naredni veliki potres u kontekstu razvoja Drinske banovine desio se 1934. godine kada je u Marseju ubijen kralj Aleksandar I. Smrt kralja kao traumatično iskustvo za kraljevinu i njen odjek u Drinskoj banovini predstavljaju bitan dio života Drinske banovine. Kada je riječ o evropskoj i svjetskoj sceni to je vrijeme uvoda u Drugi svjetski rat i ogromne promjene koje će nastati na domaćoj ali i na

inostranoj političkoj sceni. Propitivati kako, na koji način, se svi ovi veliki događaji reflektuju na život stanovništva je iznimno bitno, te je u skladu s tim ovaj rad posebnu pažnju posvetio životnim, svakodnevnim pitanjima, o životu ljudi, njihovom stanju, egzistenciji koja je počesto padala u drugi plan usljed mnogo važnijih političkih tema. Radi navedenog rad teži predstaviti balans političke historije, ali uz podjednaku zainteresovanost za temama koje se tiču svakodnevnog života, a bave se pitanjima, kako žive ljudi tog prostora, od čega žive, kakve imaju probleme, kako ih savladavaju, šta su razlozi njihovih sukoba, itd.

Izazov prilikom pisanja i namjera je bila predstaviti Drinsku banovinu u njenoj cjelini i ne upasti u zamku pisanja o samo jednom gradu, ili jednom njenom dijelu. Cilj rada kao takvog je sveobuhvatan prikaz političko-društvenog života Drinske banovine ne zanemarujući ili ne favorizirajući njen određeni dio. Ukoliko se stanje u historiografiji analizira može se vidjeti kako su mnogi radovi, knjige i sl. pisani o Sarajevu, te se upravo iz tog razloga spomenulo u prethodnim redovima kako je jedan od izazova i ciljeva bio predstaviti Drinsku banovinu, a ne „Banovinu Sarajevo“. U ovom radu najviše puta spomenut grad je upravo Sarajevo, međutim razlog za to je njegova važnost s obzirom da je predstavljao sjedište Drinske banovine, a ne nešto drugo. Kao što je već spomenuto zainteresovanost historičara za temu Drinske banovine je slaba, te to s jedne strane predstavlja izazov ali i olakšicu jer se piše o temi koja nije kao mnoge u sadašnjosti nacionalno obojena, kontroverzna i sl. već predstavlja istraživačko zadovoljstvo i izazov.

Za mogućnost pisanja o Drinskoj banovini prvenstveno treba zahvaliti Andreju Rodinisu koji je u tri knjige objavio primarnu izvornu građu koja se tiče Drinske banovine, u vidu mjesečnih izvještaja o stanju u banovini koje su svi banovi morali podnositi centralnoj vlasti u Beogradu. Ovi vrlo detaljni izvještaji nude mnoštvo jako interesantnih podataka podijeljenih u nekoliko tematskih cjelina putem kojih na sveobuhvatan način obrađuju pitanja koja se tiču banovine, od bezbjedonosne situacije, političke, vjerske, stanja u industriji, privredi, zdravstvenom sektoru i sl. Izvještaji kao osnovna mogućnost za pisanje rada u sebi kriju izazov koji se odnosi na činjenicu da se ne smije upasti u zamku slijepog vjerovanja svemu što se pročita u tim izvještajima, već se na umu treba imati činjenica da izvještaje sastavlja ban koji predstavlja vladajuću strukturu Kraljevine na tom području i sasvim je jasno da će ban o kraljevim odlukama, diktaturi, i svim ostalim državnim stvarima pisati subjektivno jer na koncu to mu je posao i zadatak. U opisu posla je predstaviti na pozitivan način državu i ono što ona jeste, tako da u nekim slučajevima to biva posebno nametljivo. Jedan od takvih primjera je rudarska nesreća u Kaknju aprila 1934. godine, nakon koje ban u

kratkim crtama pažnju posvećuje poginulim kojih je bilo preko stotinu, te u sklopu pisanja o nesreći veća se pažnja posvećuje pohvalama za Kraljevinu koja je po njegovom mišljenju adekvatno reagovala. Na takav način pitanje čovjeka i ljudske tragedije je palo u drugi plan nauštrb hvalisanja Kralja i države. Ne zanemarujući činjenicu da bez banovih izvještaja ne bi bilo moguće napisati rad, a sa željom da se o banovini piše objektivno potrebno je kritički prići sadržaju izvještaja pogotovo onim dijelovima koji se tiču političkog stanja, te kroz propitivanje i analizu napisanog, uz konsultovanje druge, razne, literarne građe ponuditi izvornu i literarnu multiperspektivnost, te cijelu priču dovesti do adekvatne izbalansiranosti i naučne objektivnosti. S obzirom da o pojedinim temama nije moguće pronaći podatke u literaturi, izvještaji banova postaju jedini izvor za pojedine dijelove rada i podatke napisane i reinterpetirane u istim.

Osim Rodinisovih objavljenih izvještaja za pisanje rada korištena je ostala mnogobrojna literarna građa. S obzirom da su Jugoslavenska muslimanska organizacija i njen politički lider Mehmed Spaho svoju aktivnost provodili većinski na prostoru Drinske banovine, iz tog razloga korištene su knjige posvećene JMO, i Spahi. Iz tog dijela potrebno je istaknuti radove Husnije Kamberovića „Mehmed Spaho (1883-1939) Politička biografija“, i „Politička djelatnost Mehmeda Spahe od 1929 do 1939 godine“. O JMO važne radove su napisali Atif Purivatra „Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, i Zlatko Hasanbegović „Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941.“ Osim navedenih radova o politici Spahe i JMO, pisao je i Šaćir Filandra u knjizi „Bošnjačka politika u XX stoljeću“. Navedeni radovi su omogućili stvaranje slike o učešću i važnosti Spahe i JMO u životu Drinske banovine. Knjige koje općenito pišu o Jugoslaviji između dva svjetska rata su poslužile kao uvod u priču koja se ticala šestojanuarske diktature, ali i generalnog postojanja države, te shvatanje i poimanje Drinske banovine u širim državnim okvirima. U tu svrhu korištene su knjige Hrvoja Matkovića „Povijest Jugoslavije“, Branka Petranovića „Istorija Jugoslavije (1918-1978)“, Ferde Čulinovića „Jugoslavija između dva rata“, članak Nedima Šarca „Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine“, Jacoba Hoptnera „Jugoslavija u krizi 1934-1941“. Za kraj postojanja Drinske banovine u okviru Aprilskog rata posebnu važnost imala su djela Gorana Hutineca „Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941.“, Velimira Terzića „Slom Kraljevine Jugoslavije“, uz naravno mnogobrojne ostale radove u prethodnim redovima navedene a koji su se bavili historijom Jugoslavije između dva rata. S obzirom da su vjerske teme bile počesto ispolizitirane ili ih se može izjednačiti s

politikom, za pitanja vjerskih zajednica i politike korištena su djela Radmile Radić „Jugoslavija i Vatikan 1918-1992.“, djelo grupe autora „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije: konkordat iz 1935. godine“, Mustafe Imamovića „Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918.-1941. godine“. Vjerske zajednice se mogu dovesti u blisku vezu s pojedinim političkim strankama i radovima o pojedinim nacijama, državama, u tu svrhu mogu se istaći i radovi Dušana Bilandžića „Hrvatska moderna povijest“, Mehmedalije Bojića „Historija Bosne i Bošnjaka“, Tomislava Išeka „Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941“, Mustafe Imamovića „Historija Bošnjaka“. Osim navedenih radova korišteni su i radovi autora Todora Stojkova, Kemala Hrelje, Roberta Donie, Livie Kardum, Ljube Bobana, itd.

Rad je podijeljen u nekoliko poglavlja i potpoglavlja. Na samom početku tematizirano je pitanje nastanka Drinske banovine, koje je podijeljeno u dva potpoglavlja koja se bave organizacionom strukturom i šestojanuarskom diktaturom u kontekstu nastanka Drinske banovine. U početnim poglavljima cilj je bio definisati Drinsku banovinu, kakva je to teritorijalna jedinica, ko njome upravlja, kakav je lanac upravljanja, koji je njen teritorijalni opseg, površina, broj stanovnika i ostale tehničke jako bitne informacije. Uvodna poglavlja čitatelju daju okvirnu sliku o Drinskoj banovini kao dijelu historije. Naredno poglavlje se bavi političkim organizacijama u Drinskoj banovini i podijeljeno je u potpoglavlja koja se tiču političkih akcija stranaka, te izbornim procesima koji su bili česti u Kraljevini, a predstavljali su vrhunac političkog života. U navedenim poglavljima i potpoglavljima čitatelj se upoznaje sa stanjem u politici nakon zavođenja šestojanuarske diktature, koje i kakve stranke su egzistirale nakon njenog zavođenja. U dijelu o političkim akcijama mogu se dobiti informacije što o javnim što o tajnim akcijama raznih aktera, političkim skupovima, različitim razmišljanjima političkih aktera, načinama borbe za vlast i sl. Dio o političkim aktivnostima prati i ponovno buđenje političkog života nakon 1935. godine i povratak mnogih ličnosti na scenu. Vjerske zajednice i njihovo djelovanje predstavljale su veoma važan segment života u Drinskoj banovini. Njihov uticaj na stanovništvo je bio iznimno velik što je dobro znala i vlast, stoga poglavlje o vjerskim zajednicima tematizira njihov uticaj na narod, uticaj države na vjerske zajednice, ispolitiziranost vjerskih zajednica i službenika, uz neizostavan dio o međuvjerskim sukobima koji su bili česta pojava, a koji s druge strane dovode u kontradiktornost banove izvještaje o harmoniji i bratskoj ljubavi koja je vladala u Drinskoj banovini i širom Kraljevine. Poglavlje o industriji i radnoj snazi kroz statističke parametre i pojedinačne primjere u kratkim crtanama se bavi stanjem u industriji, njenim najvećim

problemima, razvoju ili zastoju razvoja i sl. Naredna dva poglavlja se bave pitanjima zdravlja i poljoprivrede u Drinskoj banovini. U poglavlju o zdravlju čitatelj se može informisati o stanju u zdravstvenom sektoru, broju bolnica, doktora, zdravstvenim tegobama ljudi tog perioda i generalno problemima koji su opterećavali i onemogućavali stanovništvo da dobije adekvatnu zdravstvenu njegu. Poljoprivreda je najvažnija privredna grana u Drinskoj banovini, te poglavlje o njoj piše upravo o toj važnosti, problemima, specifičnostima, dobrim stranama i sl. poljoprivrede Drinske banovine. Obrazovanje predstavlja jedan od stubova društva, dio rada o obrazovanju tematizira stanje u tom sektoru, probleme, aktivnosti države na poboljšanju, te mogućnostima koje su se nudile omladini na putu obrazovanja i razvoja. O kralju kao centralnoj ličnosti Kraljevine Jugoslavije pisano je u poglavlju o ličnosti kralja u Drinskoj banovini i patriotizmu. U poglavlju o kralju može se pročitati o njegovom uticaju na politiku i stanovništvo u Drinskoj banovini, građenju kulta ličnosti kralja, kroz obilježavanje raznih datuma koji su se ticali njegovog rođenja, dolaska na vlast i sl. Poglavlje nudi i informacije o posjeti kralja Drinskoj banovini, te patriotizmu kao institucionaliziranom fenomenu koji je država pokušavala može se kazati i nametnuti stanovništvu, a jedna od centralnih figura patriotizma i ljubavi prema domovini, je bio upravo kralj i ljubav prema kralju. Posljednja poglavlja rada se bave uticajem političkih događaja u Evropi i svijetu, te domaćih političkih dogovora na Drinsku banovinu. Tu se prvenstveno misli na dogovor Cvetković-Maček, formiranje Banovine Hrvatske kojim Drinska banovina gubi određeni dio svoje teritorije, te na samom kraju uticaj Drugog svjetskog rata na Kraljevinu Jugoslaviju, ali posljedično time i na Drinsku banovinu koja Aprilskim ratom iz 1941. prestaje postojati.

Najvažnija korištena metoda za pisanje rada je tematska, koja se u pojedinim poglavljima miješa sa hronološkom i komparativnom. Tematska metoda za temu Drinske banovine nudi mogućnosti za adekvatan i pregledan osvrt na historijat banovine, te je iz tih razloga izabrana kao temeljna metoda izrade.

Nastanak Drinske banovine

Po završetku Prvog svjetskog rata na području Bosne i Hercegovine, te njenih susjednih zemalja nastaje nova država koja će se prvobitno zvati Kraljevstvo Slovenaca, Hrvata i Srba. Bila je to država koja je ispunila snove i nadanja političarima koji su zastupali ideju integralnog jugoslavenstva, tj. ujedinjavanja svih Južnih Slavena u okviru jedne države. Sa sobom je spojila više različitih faktora, politika, nacija, jezika, religija, te u skladu s tim iluzorno je bilo za očekivati da će takav spoj donijeti mirnu i harmoničnu situaciju u državi. Za novostvorenu državu može se kazati kako je njeno postojanje išlo od krize do krize, koja je zapravo bila permanentna, a ogledala se u stalnim političkim previranjima, međusobnim optužbama, međunacionalnim tenzijama i sl.¹

Napeta politička atmosfera će dovesti do poznatog atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine u kojem je Puniša Račić (Narodna radikalna stranka) smrtno ranio Đuru Basaričeka, Pavla Radića, Stjepana Radića (članovi Hrvatske seljačke stranke). Iako ranjeni, Ivan Grandža te Ivan Pernar su preživjeli. Navedeni događaj je ionako kompleksnu političku situaciju dodatno zakomplikovao, čemu svjedoče i događaji koji su uslijedili.² Kralj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Aleksandar I Karađorđević, je 6. januara 1929. godine uveo poznatu šestojanuarsku diktaturu, koja je između ostalog donijela ukidanje Vidovdanskog ustava, raspuštanje Narodne skupštine, zabranu rada političkim strankama, itd.³

Ključna odluka za temu ovog master rada, koju će sa sobom donijeti 1929. godina jeste nova teritorijalna reorganizacija Kraljevine Jugoslavije. U budućnosti opća uprava Kraljevine Jugoslavije se obavljala prema stvorenim banovinama, srezovima i općinama što će predstavljati podjelu Kraljevine na upravna područja. Ključna stavka nove podjele jeste dijeljenje države na banovine, njih ukupno devet i to: Dravsku, Savsku, Vrbasku, Primorsku, Drinsku, Zetsku, Dunavsku, Moravsku, Vardarsku. Kraljevska vlada je za navedenu podjelu kazala kako je zauvijek ukinula sve historijske, nacionalne, vjerske granice, te da navedena podjela može i hoće stvoriti jednu novu političku klimu u državi koja će rezultirati jačanju

¹ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije 1918-1991*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998, 70.

² Nedim Šarac, *Upostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1975, 146.

³ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb, 1961, 7.

jugoslavenskog nacionalnog faktora, te će donijeti konačno rješenje nacionalnog i državnog pitanja.⁴

Ovakav način podjele države se predstavljao racionalnim odnosno da je podjela izvršena na osnovu prirodnih granica teritorijalnih cjelina Kraljevine. U konkretnom slučaju Drinske banovine u njenom zvaničnom kalendaru „Narodno jedinstvo“ o opravdanosti njenog postojanja piše se sljedeće:

„Kad se baci letimičan pogled na najkrupnije forme te organizacije u dosadanjoj istoriji čovečanstva vidi se da su reke više no svi ostali geografski faktori sabirale oko sebe u svoje slivove pojedine grupe primitivnog društva i na taj način igrale izuzetnu demogenu ulogu. Najstarije i najvažnije civilizacije stvarane su u slivovima velikih reka.“⁵ U nastavku objašnjenja navodi se kako je Drina bila višestoljetna granica između Srbije i Bosne i Hercegovine, te da će se stvaranjem Drinske banovine ta granica nominalno ukinuti što će donijeti spajanje istočne Bosne i zapadne Srbije u jednu cjelinu u kojem će stanovništvo velikog sliva ove rijeke živjeti skupa.

Drinska banovina se teritorijalno prostirala na područja Bosne i Hercegovine te Srbije, a u svom sastavu imala je sljedeće srezove: bijeljinski, brčanski, čajnički, fojnički, kladanjski, rogatički, sarajevski, srebrenički, tuzlanski, visočki, višegradski, vlasenički, zenički, zvrnički, žepački (bosanskohercegovački srezovi). S teritorije Srbije u Drinsku banovinu ulazili su: ariljski (Arilje), račanski (Bajina Bašta), mačvanski (Bogatić), trnavski (Čačak), dragačevski (Guča), podgorski (Valjevska Kamenica), crnogorski (Kosjerić), rađevski (Krupanj), jadarški (Loznica), azbukovački (Ljubovija), kolubarski (Mionica), posavski (Obrenovac), požeški (Užička Požega), ljubićski (Preljina), pocerski (Šabac), tamnavski (Ub), užički (Užice), valjevski (Valjevo), posavotamvanski (Vladimirci).⁶ Do 1931. godine Drinsku banovinu činili su i srezovi Vinkovci, Sremska Mitrovica, Vukovar, Šid, Županja, međutim odlukom kraljevske uprave navedeni srezovi su pripojeni Savskoj banovini, dok je u toj 'razmjeni' teritorija, Drinska banovina dobila travnički srez (do tada dio Primorske banovine), te moravički srez (sjedište u Ivanjici). Navedenom konačnom podjelom Drinska banovina se prostirala na 37 srezova, pri čemu je njih 16 pripadalo teritoriji Bosne i Hercegovine, dok je 21 srez pripadao Srbiji. Ovakvo stanje u teritorijalnom smislu će trajati do 1939. godine kada

⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1978)*, Nolit, Beograd, 1980, 101.

⁵ Andrej Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009, 6.

⁶ Isto.

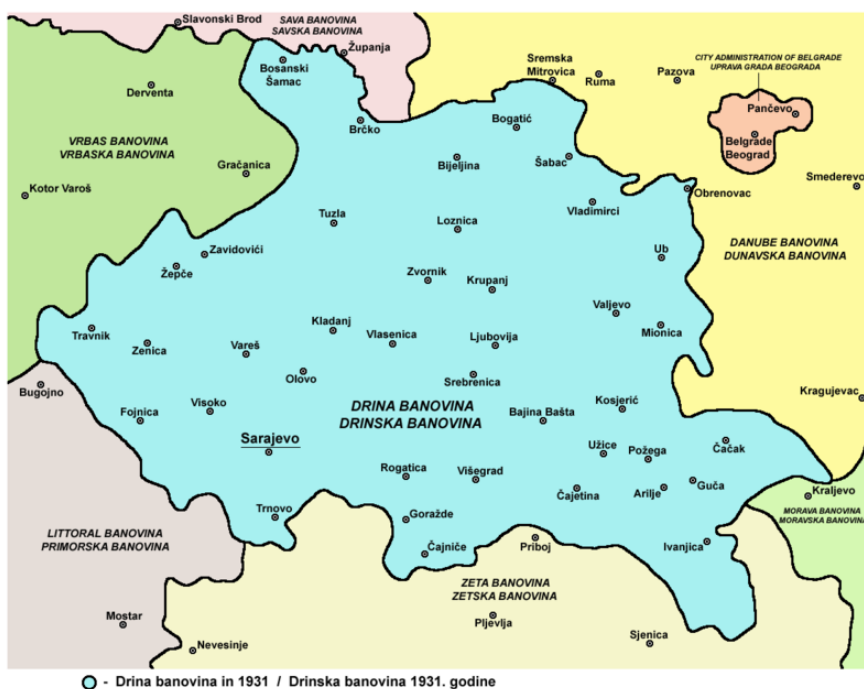
će doći do formiranja Banovine Hrvatske⁷, pri čemu će doći do novog tumbanja teritorija u kojem će Drinska banovina ostati bez brčanskog, travničkog i fojničkog sreza.⁸

Površina Drinske banovine: 29.273 km²

Broj stanovnika (1931. godina): 1.648.451

Broj srezova: 37

Broj općina: 533

Slika br.1. Karta Drinske banovine⁹

Organizaciona struktura Drinske banovine

Na čelu banovine stajao je ban, kojeg je svojim ukazom na to mjesto postavljao kralj. U hijerarhiji svake banovine ispod bana nalazio se njegov pomoćnik, koji je predstavljao banovu zamjenu, te osobu koja je obavljala poslove predviđene banovom odlukom (npr. nadziranje rada odjeljenja banske uprave, potpisivanje dokumenata za koje ima ovlaštenje). Važan dio vladajuće strukture činili su načelnici odjeljenja (podređeni i postavljeni od strane

⁷ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999, 99.

⁸ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 7.

⁹ Preuzeto sa: bs.wikipedia.org/wiki/Drinska_banovina#/media/Datoteka:Drinska_banovina1931.png (26.4.2023.)

bana). Banska uprava u svrhu što efikasnijeg načina upravljanja je podijeljena na zone, tj. odjeljenja. Odjeljenja su se odnosila na određene životne segmente, njihov ukupan broj bio je osam:

- Opće,
- upravno,
- poljoprivredno,
- prosvjetno,
- tehničko,
- odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje,
- finansijsko,
- odjeljenje za obrt, trgovinu i industriju.¹⁰

Navedena odjeljenja mogla bi se uporediti sa modernim vladama u kojima ministri obavljaju funkciju vodstva pojedinih resora. U slučaju banovina njihova „ministarstva“ su se zvala odjeljenja koja su se dijelila na odsjeke i odjeljke. Opće odjeljenje se bavilo brigom o budžetu i kreditima banovine, nekretninama i inventaru, dok se jedno vrijeme odjeljenje bavilo i pravnim pitanjima (1932. do 1934. godine).

Upravno odjeljenje je pandan ministarstvu unutrašnjih poslova, te je bilo organizovano kroz tri odsjeka i to 1) Opće-pravni, 2) Odsjek javne sigurnosti; 3) Odsjek za samouprave. Prije početka Drugog svjetskog rata u okviru upravnog odjeljenja formiran je i odsjek za državnu mobilizaciju i zaštitu od napada iz zraka. Ključni segment djelovanja upravnog odjeljenja je pri sigurnosti, ali i nadzor rada samoupravnih jedinica (srezovi, općine). U okviru odjeljenja djelovali su i okružni inspektori pri sreskim i općinskim inspektoratima, te su na taj način nadzirali rad samoupravnih jedinica. Okružni inspektorati pri Drinskoj banovini formirani su u Tuzli, Užicu, Šapcu. Važan dio upravnog odjeljenja predstavljala je uprava policije koja je svoje sjedište imala u Sarajevu kao sjedištu banovine. Kvalitetu sigurnosti u banovini obezbjeđivala je i žandarmerijska jedinica Drinske banovine koja je svoje jedinice imala stacionirane u nekoliko srezova: sarajevskom, goraždanskom, tuzlanskom, šabačkom, užičkom, valjevskom.¹¹

Ključna privredna grana Drinske banovine bila je poljoprivreda te iz te činjenice može se crpiti važnost poljoprivrednog odjeljenja koje je bilo zaduženo za adekvatno vodstvo i

¹⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 9.

¹¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 10.

uređivanje poljoprivrednih dobara. U svrhu što kvalitetnijeg obavljanja posla odjeljenje je bilo podijeljeno na četiri odsjeka i to: 1) Odsjek za poljoprivredu i stočarstvo, 2) Odsjek za veterinarstvo, 3) Odsjek za agrarno-pravne poslove, 4) Odsjek za šumarstvo.¹²

Obrazovanje kao važan temelj jednog društva bilo je važno za Kraljevinu. Sektorom obrazovanja bavilo se prosvjetno odjeljenje koje se dijelilo na dva odsjeka 1) Odsjek za osnovnu nastavu, 2) Odsjek za srednju, učiteljsku i stručnu nastavu i narodno prosvjeđivanje. Tokom svog trajanja banovina je uz posredstvo viših ograna vlasti radila na obogaćivanju i stvaranju bolje slike kada je riječ o obrazovanju u Drinskoj banovini. Otvarale su se obrazovne ustanove poglavito osnovne škole, te se stanovništvo poticalo na obrazovanje. U okviru prosvjetnog odjeljenja djelovao je i Banovinski školski odbor koji je služio kao savjetodavno tijelo u okviru školskog sistema banovine, a to se odnosi na ocjenjivanje kvaliteta obrazovnog procesa, rad na poboljšanju istog kroz analize i prijedloge nadležnim tijelima.¹³

Putna infastruktura i generalno građevinski poslovi su nužni za napredak i rast privrede jedne države, dok su u isto vrijeme i pokazatelj njenog eventualnog razvoja. Stanje infrastrukture, osobito puteva koji su povezivali dijelove Kraljevine nije bilo dobro, što predstavlja logičan slijed događaja, ukoliko se sagleda situacija u kojoj u novostvorenoj državi jedan dio postaju zemlje koje jesu susjedne, međutim sve one su imale različit historijski razvoj, te nejednakost u njihovom razvitku je bila očita. Postići izbalansiranost, potaknuti i integrirati nerazvijene dijelove države je bilo jako teško, čemu svjedoče i historijski fakti koji se tiču Drinske banovine, u kojoj se stalno radilo na izgradnji i napredovanju zaostale infrastrukture. Za sve navedene poslove bilo je zaduženo tehničko odjeljenje u kojem su djelovala tri odsjeka i to 1) Odsjek za mostove, puteve i željeznice, 2) Odsjek za hidrotehničke radove, 3) Odsjek za arhitektonske i elektromašinske radnje. U okviru tehničkog odjeljenja djelovali su tehnički odjeljci sa sjedištima u Vukovaru, Bijeljini, Tuzli, Zenici, Sarajevu, Užicu, Valjevu, Ljuboviji, Šapcu, Travniku, Zenici, Brčkom.¹⁴

O finansijama banovine, formiranju, rukovođenju, izvršavanju budžeta radilo je finansijsko odjeljenje banovine. Pri finansijskom odjeljenju djelovale su računovodstvene i banovinske blagajne. Pored poljoprivrede od iznimne važnosti za privredu Kraljevine bile su trgovina i industrija u kojima je bio zaposlen značajan broj radnika, no činjenica je da su te

¹² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 10.

¹³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 11.

¹⁴ Isto.

privredne grane u doba Kraljevine bile u svom razvoju, te da nisu imale razvijenost kakva je bila potrebna stanovništvu i privredi. O tim granama privrede brinulo je odjeljenje za obrt, trgovinu i industriju, u kojem su djelovala dva odsjeka i to 1) Odsjek za obrt, trgovinu i industriju, 2) Odsjek za rudarstvo.¹⁵

Već spomenuta neujednačenost u razvoju zemalja koje su činile Kraljevinu pred odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje su stavljali težak zadatak da se potrebe stanovništva zadovolje i ispune na adekvatan način. Država je radila na stvaranju povoljnijih uslova za adekvatan medicinski tretman međutim teška finansijska situacija među većim dijelom stanovništva kao i česte zarazne bolesti su stvarale veliko opterećenje na zdravstveni sistem kao i na ljude. Odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje je imalo dva odsjeka i to 1) Odsjek za socijalnu politiku i 2) Odsjek za narodno zdravlje. Pri odjeljenju su djelovale ustanove kao što su higijenski zavodi, domovi zdravlja i sl. U pitanjima koja se tiču navedenog odjeljenja pomoć banu pružao je i banski sanitetski savjet, savjetodavni organ bana.

Ban je u svom radu bio podređen višim nivoima vlasti, njegova autonomija i samostalnost u radu su upitni radi centralizovanosti Kraljevine Jugoslavije ali i stroge kontrole svih procesa i dešavanja u državi od strane kralja i njemu bliskih saradnika. Važan kotač u vladajućoj strukturi banovine činilo je Vijeće starješina koje je predstavljalo stručno tijelo banske uprave, a činili su ga ban, pomoćnik bana, svi načelnici odjeljenja banske uprave i najstariji generalni inspektor. U banovinama je proklamiran sistem samouprave, te je u tu svrhu postojalo bansko vijeće koje je služilo kao savjetodavno tijelo u svrhu predlaganja mjera razvoja banovine, privrede, infrastrukture, međutim ono što je specifično je to da bansko vijeće nije imalo ovlaštenja donošenja i provođenja odluka, već je bilo savjetodavnog karaktera prema upravnoj vlasti.¹⁶

Najveću političku vlast u banovini obavljao je ban kojem su utisak je sve ostale funkcije u banovini bile podređene, tj. ban je vršio nadzor rada nad svim bitnim djelatnostima u banovini. Tome u prilog govori i proklamirani spisak poslova jednog bana koje Rodinis dijeli u šest tačaka. Tako ban obavlja poslove koji se tiču poljoprivrede, stočarstva, veterinarstva, ključni je čovjek kada je riječ o projektovanju, gradnji, nadzoru, radu pri infrastrukturnim radovima kao što je izgradnja puteva, državnih zgrada, kanalizacije,

¹⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 11.

¹⁶ Stipica Grgić, *Uprava u Savskoj banovini (1929.-1939.) Između državnog centralizma i supsidijarnosti*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2014, 162.

vodoopskrbe itd. Ban ima zadatak praćenja finansijskog sistema banovine kroz nadzor dioničkih društava, privrednih i kreditnih zadruga. Ban obavlja grupu različitih poslova kada je riječ o rudnicima i šumama koji su u Drinskoj banovini predstavljali važnu privrednu granu s obzirom na rudna i šumska prirodna bogatstva. Za svakog bana veliku važnost su igrali sektori zdravstva i obrazovanja, te u tu svrhu svaki ban je imao važnu ulogu praćenja rada, nadzora osnivanja, kako raznih medicinskih ustanova tako i obrazovnih.¹⁷

Šestojanuarska diktatura i Drinska banovina

Nakon donošenja šestojanuarske diktature, pristupilo se provođenju odluka koje diktatura predviđa. U izvještajima koje su banovi pisali o stanju u banovinama može se saznati mnoštvo informacija kada je riječ o različitim događajima unutar banovine. Ti izvještaji navode sve bitne događaje za određeni vremenski period, međutim ono što je prilikom istraživanja i korištenja takvog tipa izvora važno za znati da izvještaje piše ban koji je u tom periodu dio vladajuće strukture banovine, tako da izvorima treba pristupiti kritički i imati na umu da pojedinci mogu imati (ne)objektivan karakter. Jedna od takvih vijesti stiže iz novembra 1929. kada je u izvještaju za taj mjesec napisano da je stanovništvo Drinske banovine odlično prihvatilo promjene koje je donio šestojanuarski režim, te da je opće mišljenje u narodu kako je diktatura spasila državu od pada u provaliju, te kako je odluka Kralja o diktaturi izmirila narode, osigurala harmoniju u njihovom odnosu, te učinila krupne korake ka međusobnom zbližavanju i pravom ujedinjenju.¹⁸

Na samom početku aktivnog provođenja odluka iz januara 1929. godine aktivnosti političkih partija su uspješno obustavljene prema tome, političke organizacije i njihovi lideri su bili izopćeni iz javnosti, te u tom momentu nisu prepoznati kao bitan društveni faktor. Država je kontroli nekadašnjih političkih lidera, pristupila jako detaljno i odgovorno čemu svjedoče dijelovi izvještaja u kojima je naznačeno da je određeni političar posjetio neki grad, te se detaljno opisuje njegov boravak u tom gradu, s kim se sastao, o čemu se razgovaralo i sl. Primjer:

„Vođa bivše H.S.S. Dr. Šutej Jure putovao je na 21. novembra u Zagreb, odakle se je 24. novembra povratio. U Zagrebu je bio na procesu Kampusu Isaka ovdašnjeg mesarskog

¹⁷ Grgić, *Uprava u Savskoj banovini (1929.-1939.)*, 162-178.

¹⁸ Rodinis, *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 35.

obrotnika i tom prilikom je zalazio u H.S. Dom i sastajao se sa bivšim vođama H.S.S. Košutićem i Predavcem.“¹⁹

Vlast je pratila i strogo kontrolisala štampu i novinare, njihova pisanja te se prema tome odnosila jako kritički, zabranjivali su se listovi, njihovo širenje, rasturanje i sl., a sve pod izlikom čuvanja države i teško stečenog „mira“ i „blagostanja“ koje je nastalo. Vlast je pratila ko od stranaca posjećuje državu, te se vodila precizna statistika, ko, kako, kada, kojim povodom posjećuje Drinsku banovinu. Da nije u državi sve bilo med i mlijeko te da se ipak nije uspjelo ugušiti svaki aspekt slobode misli i pisanja govori proglas udruženja „Narodne Uzdanice“²⁰ poslan na adrese tridesetak poznatijih muslimana. U proglasu se upozoravaju muslimani kako su reorganizovanjem države izgubili kakvu takvu međusobnu povezanost, te da su šestojanuarskom ditakturom muslimani dodatno razdvojeni na razne teritorije. Pri svemu tome, prema proglasu su obezglavljeni, jer su ostali bez Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO). U proglasu se muslimani pozivaju da ne napuštaju vrijednosti koje je baštinila JMO, te da budnim okom brate situaciju u Kraljevini koja će po njima vrlo moguće uskoro zahtijevati složnu reakciju, te da je jako važno da muslimani budu na okupu. Dijeljenje proglasa je presretnuto, te reakcija države je bila početak istrage o tome ko je sastavio, širio propagandni materijal. Sve to nam kazuje da su i pored vrlo strogih zakona i jakih sredstava kontrole postojale grupe ljudi koje su u svojevrsnoj ilegali nastavljali svoj rad, boreći se protiv stanja koje su smatrali nepogodnim i neprihvatljivim.²¹

Jedan od bitnijih ciljeva šestojanuarskog diktatorskog režima bila je kontrola vjerskih zajednica, kulturno-umjetničkih društava, novina i sl. Niti jedna važna odluka, ili važan aspekt djelovanja bilo kojeg segmenta socijalne zajednice nije smio proći ispod radara. Režim nije išao u krajnost niti u obračun sa zajednicama i društvima, s ciljem da ih po automatizmu ugasi, međutim u slučaju da se napravi nešto za što se procijeni da je neoprostivo, svjetovna udruženja bi bila suspendovana, ugašena i sl. S druge strane država je procijenila kako i na koji način se treba ponašati prema vjerskim zajednicama npr. znajući da tim institucijama treba prići s više osjećaja, kako neko otvoreno neprijateljstvo ne bi prouzrokovalo eventualu pobunu vjernika i time načinilo problem državi i njenoj sigurnoj situaciji, te proklamiranoj ujedinjenosti i harmoniji. Važan cilj i zadatak je u svakom slučaju imati pod kontrolom vjerske zajednice, a ta kontrola se na najbolji način postizala kroz instaliranje ljudi od

¹⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 35.

²⁰ Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939) Politička Biografija*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2009, 7.

²¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 37.

državnog povjerenja u njene organe, te bi na taj način navedene zajednice/udruženja i sl. promovisale državnu politiku, te bi radile ono što režim od njih traži. Kolizije sa državnim organima nije smjelo biti, i takvim devijacijama se prilazilo oštro, te se težilo riješiti ih na što bezbolniji način.²²

²² Mustafa Imamović, *Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo, 157.

Političke organizacije u Drinskoj banovini

Po zavođenju šestojanuarske diktature stranački život je većinski stao.²³ Vlast je imala ideju napraviti jedinstvenu jugoslavensku stranku bez nacionalnih i vjerskih obilježja bilo čijih osim jugoslavenskih, preko koje bi politički zastupali prihvatljive ideološke, nacionalne, ideje. Takva ideja se postepeno širila srezovima te u izvještajima bana mogu se pročitati načelna mišljenja stanovništva i atmosfere koja se odnosila na to novo pitanje. Tako stoji da je atmosfera među narodom bila afirmirajuća kada je riječ o formiranju jedinstvene i zajedničke stranke svih Jugoslavena. Ono što je interesantno je izjava bana Drinske banovine Popovića koji kazuje kako „Narod radi nesmetano svoje poslove i politikom se ne bavi.“²⁴ Iz ove izjave može se izvući ideja na kojoj je počivao šestojanuarski režim a koja leži u tome da narod ni ne treba da se bavi politikom, jer to nije uopće posao naroda, i da sve dok je to tako situacija je zadovoljavajuća. Ovakva izjava je poprilično licemjerna i otkriva politiku kakva se vodila, te kakav stav naroda je uopće bio potreban i poželjan a to je apolitičan stav, odnosno nezainteresovanost za politička pitanja jer bi to u narodu moglo probuditi određena pitanja, bunt protiv vlasti i sl.

Ideju o osnivanju stranke vlast je ispunila²⁵ stoga je u skladu s tim u Drinskoj banovini osnovan banovinski odbor JRSD (Jugoslavenska radikalno seljačka demokratija, kasnije će to postati Jugoslovenska nacionalna stranka). Sastanak odbora održan je u Sarajevu u hotelu Evropa, na kojem se okupilo oko 200 delegata s prostora cijele Drinske banovine. Cjelokupni skup je bio svečanog karaktera, poslani su ohrabrujuće i pozitivne poruke kada je riječ o kralju Aleksandru i njegovom režimu, potvrđena je težnja i potreba da se napravi stranka oko koje će se narod okupiti, promovisati jedinstvo države i naroda. Zaključeno je da buduća razilaženja u narodu trebaju biti vezana samo uz socio-ekonomska pitanja, dok razilaženja i sukobi radi vjere, nacije i sl. ne smiju biti tolerisana i ne smiju se više dešavati. Sa skupa su odaslane i poruke koje govore tome u primjer, a upućene su narodu „Bog nam je jedan a razlika po verama ne dolazi od Boga, nego su ih ljudi podelili.“ „Vi svi u Bosni jedan ste narod i braća. Bog vas je razdelio po vjerama, ali snosite istu sudbinu.“²⁶

²³ Husnija Kamberović, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011, 26.

²⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini Knjiga I (1929-1931)*, 306.

²⁵ Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935.*, Prosveta, Beograd, 1969, 133.

²⁶ Andrej Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010, 131.

Rezolucija drinske JRSD je na stol stavila nekoliko bitnih zaključaka od kojih su oni najvažniji da se nastavi s promovisanjem državnog jedinstva i jugoslavenske državne politike. U praksi je iznimno važno posvetiti pažnju socijalnim i privrednim problemima naroda, a ono što je interesantno iznesena je potreba da se u Kraljevini izvrši dekoncentracija vlasti, da se uprosti administracija. S obzirom na to da je Kraljevina bila strogo centralizirana država, poruke koje pozivaju na decentralizaciju su svakako poprilično interesantne. Širenje ideja JRSD i njeno omasovljenje nije u svakom dijelu Drinske banovine išlo podjednako dobro. Opšta ocjena je da je u bosanskom dijelu banovine učlanjivanje išlo mnogo bolje nego u dijelu koji je pripadao Srbiji. Uzrokom takve pojave smatrao se jak uticaj koji su na stanovništvo ostavile nacionalne stranke na koje je narod navikao, što je otežavalo novim idejama da budu prihvaćene.²⁷

Godina 1933. u Kraljevini je bila izborna što je dovelo do toga da stranačke aktivnosti budu izražene i jake. JRSD je u Sarajevu održala banovinski zbor početkom juna 1933. godine, kojem je sveukupno prema podacima bana prisustvovalo oko 100 hiljada ljudi. Koliko je navedeni zbor bio značajan govori i spisak prisutnih gostiju predsjednik vlade Milan Škršić, predsjednik stranke Nikola Uzunović, generalni sekretar stranke Albert Kramer, potpredsjednik stranke i ministar pravde Boža Maksimović itd. Predsjednik banovinskog odbora stranke Ninko Perić je za kralja Aleksandra pripremio depešu koja je glasila: „Njegovom veličanstvu kralju Aleksandru I, sa velikog zbora Jugoslavenske radikalno seljačke demokratije u Sarajevu na kojem su se okupili sinovi iz svih krajeva naše moćne i lepe domovine, uz bratsku složnu i jednodušnu manifestaciju jedinstva i sloge sveg Jugoslavenskog naroda, upućujući svoju prvu želju Bogu za zdravlje, slavu i veličinu našeg ljubljenog Kralja i u podaničkoj odanosti kliču, živeo Njegovo veličanstvo kralj, živeo kraljevski dom“. I pored živih aktivnosti na stvaranju banovinskih odobra, u račanskom srezu JRSD nije ni počela sa radom, za što se kao krivac ističe kompleksna politička situacija kada je riječ o političkim predstavnicima iz sreza koji nisu bili odani ideji JRSD.²⁸

Donošenje oktroisanog ustava 1931.²⁹ stvorilo je stranke koje će uzeti učešća u političkom životu, međutim njihov uspjeh neće biti posebno zapažen, JRSD će suvereno vladati, bivše vođe suspendovanih stranaka većinski neće biti politički aktivne i takvo stanje

²⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 132.

²⁸ Isto, 246.

²⁹ Husnija Kamberović, *Politička djelatnost Mehmeda Spahe od 1929 do 1939 godine*, Historijska traganja, Sarajevo, 2008, 154.

će potrajati sve do otprilike 1935. godine kada politički život postaje življi, bogatiji usljed mogućnosti za slobodnije djelovanje. Osim JRSD aktivnost su imale i druge nenacionalne stranke, pa je tako u Sarajevu 1933. godine održan akcioni odbor Socijalističke stranke, dok je polovinom 1933. ponovo stavljeno na dnevni red oživljavanje nekadašnje Radikalne stranke, međutim ta aktivnost je prekinuta od strane državnih vlasti. Tokom te godine u javnosti se proširila informacija da Davidović, Spaho, Korošec spremaju osnivanje nove stranke. Navedene informacije oslikavaju da je što tajno, što javno politički život bio aktivan.³⁰

U okviru političkog buđenja unutar banovine može se istaći i događaj o opozicionim političarima iz Dragačevskog sreza koji su se zaputili u Beograd s idejom o osnivanju nove stranke i s mnoštvom ostalih mišljenja koja su iznijeli u napisanoj rezoluciji. Rezolucija čini mišljenje navedenih političara kako stanje od 6. januara 1929. godine nikako nije dobro, te da je nužno da se osnuje nova politička stranka koja će se jasno odrediti prema postojećem stanju, ali i stranka koja će biti otvorena za narod kojem će biti dužna na dostojan način predstaviti stanje u državi, te osvijestiti uspavani i za politiku nezainteresovani puk. Rezoluciju su u Beogradu predali Ljubi Davidoviću i Jovanu Jovanoviću.³¹

Uz sve ostale događaje Radikalno socijalna stranka je odobrena od strane državne vlasti i živo se širila Drinskom banovinom pronoseći svoje ideje i zamisli. Na zboru u Mionici istaknuta je kritika privrednoj i finansijskoj politici vlade, međutim kritike su bile upućene umjereno i radi toga nije bilo nikakvih sankcija.³² Sa skupova su pozivali narod da se uključi u rad stranke, obećavajući im da za to neće biti kažnjeni od strane državne vlasti, te da je stranka odobrena, legalna, i da odmazde neće biti. Predavanja su se održavala i u selima Nikolajevići, u Užičkom srezu i diljem Drinske banovine. Sa skupova su odlazile i poruke da je potrebno krenuti novim političkim putem, da trenutni nije dobar, te da se politička vrhuška treba na kvalitetniji način brinuti o narodu. U ideološkom smislu zalažu se za demokratiju, u privredi su obećavali više ustupaka nižim privrednim klasama, dok u socijalnom stanju također daju riječ kako će se više brinuti o materijalno ugroženom stanovništvu. Radikalno socijalna stranka je svoje političke poruke mahom upućivala prema nižim slojevima i od njih je očekivala podršku i pomoć na putu dolaska na vlast. Sa skupova navedene stranke znale su nekada otići i oštre poruke prema vladajućoj strukturi, te su za to pojedini agitatori bivali uhapšeni. To je od strane vlasti označeno kao „nedozvoljena agitacija“, koja se odnosila na

³⁰ Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, 146.

³¹ Isto.

³² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 320.

pretjeranu kritiku, a to koliko je dozvoljeno ili nije kritikovati odlučivala je vlast. Mjerna jedinica je bila u njihovim rukama.

Kraće vrijeme nakon atentata na kralja politički život je ponovo živnuo, može se kazati kako su u smrti kralja Aleksandra pojedini politički oponenti nakon godina boravka van javnosti vidjeli priliku da se u velikom stilu vrate na političku scenu Kraljevine Jugoslavije. Naredni izbori su zakazani već za maj 1935. godine i predizborni period je donio značajno političko vrenje, i najavljivao se povratak mnogih nekadašnjih političara čije karijere su bile na pauzi usljed šestojanuarske diktature. U zeničkom, rađevskom, mačvanskom srezu pojavile su se struje Mačeka, Davidovića, Spahe i sl., te je broj kandidata na izbornim listama u odnosu na prethodne izborne cikluse bio znatno veći. Kandidati su imali razna obećanja, a neka interesantna su da će građanima dati pravo na slobodno sađenje duhana, uvesti oporezivanje stranaca, prednost za dobijanje posla imali bi domaći radnici, uveli bi odgađanje vraćanja dugova, slobodnu štampu, slobodne izbore i sl. Vladajuća struktura je itekako pratila sva događanja i pravovremeno su djelovali ukoliko bi za akcijom osjetili potrebu. Gušenje akcija koje bi bile ocijenjene kao neprijateljske za državu bile su jako aktivne pa tako se može navesti primjer u tuzlanskom srezu u kojem je bivši narodni poslanik Miloš Tupanjin pozvao stanovništvo da glasa za opoziciju, želeći širiti tu ideju kroz dijeljenje letaka, u čemu je spriječen jer je sadržaj letaka ocijenjen kao neprijateljski i jer je širio neraspoloženje prema vladajućoj strukturi. Stroga kontrola je i dalje bila itekako pristuna, i sloboda političkog djelovanja je bila još uvijek daleko.³³

Opozicione političke organizacije su na razne načine vršile agitaciju, kroz zborove, konferencije, letke, a sljedbenici politike Mačeka su to radili „od uha do uha“.³⁴ Političari nekadašnje JMO su među stanovništvom mahom muslimanima širili ideje o ugroženosti islama i muslimana u Jugoslaviji, te da se muslimani pod hitno moraju okupiti i ujediniti kako bi popravili svoje stanje i omogućili sebi perspektivu napretka i spasa. Država je takav vid agitacije smatrala neprijateljskom propagandom koja je po njima imala za cilj širenje mržnje među narodima i vjerskim skupinama.³⁵

Rezultati izbora iz maja 1935. na prostoru Drinske banovine su bili takvi da je zemaljska lista na čelu s Jevtićem osvojila 34 mandata u Narodnoj skupštini dok je opoziciona

³³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 575.

³⁴ Tomislav Išek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1991, 107.

³⁵ Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, 297.

lista na čelu sa Mačekom osvojila 5 mandata, pri čemu je od tih 5, četiri pripadalo članovima nekadašnje JMO. I ove izbore baš kao prethodne obilježile su incidentne situacije, u vidu fizičkih obračuna, narušavanja slobode izbora, krađe izbornog materijala, ponavljanja izbora na nekim izbornim mjestima i sl. Političkim manevrima došlo je do formiranja vlade u kojoj su svoje mjesto našli i opozicioni političari s prostora Drinske banovine kao što je Mehmed Spaho koji je polovinom 1935. godine postao ministar saobraćaja.³⁶ U tom periodu diljem Kraljevine dolazi do promjene u političkoj atmosferi (osnovana je Jugoslavenska radikalna zajednica – JZR kao nova 'državna' stranka) najavljuju se promjene, veće slobode i slično. Ono što je interesatno je da je npr. na dočeku Spahe u Sarajevu od strane naroda i njegovih pristalica uzvikivano njegovo ime, uz imena Mačeka, Korošca, ali i nasljednika Petra. Ono što je bilo nezamislivo do prije par mjeseci sada je očigledno polako postajalo realnost i bilo je jasno da tokom i nakon 1935. godine Drinska banovina, pa tako i Kraljevina Jugoslavija ulazi u novu fazu svog historijskog razvoja.³⁷

Formiranje nove vlade i ulazak u vlast pojedinaca iz Drinske banovine čije nekadašnje stranke su bile zabranjene, politička scena u Drinskoj banovini se drastično promijenila. Nakon izbora u maju 1935. širom banovine bilježi se mnoštvo političkih agitacija, skupova, i sl. Od nekadašnjih stranaka na području Drinske banovine značajnu podršku su imali ljudi okupljeni oko Spahe i nekadašnje JMO. Navedena grupacija je imala visok nivo podrške među muslimanima, te su se držali kompaktno i odano prema državi prvenstveno jer su njihovi predstavnici Spaho i Behmen postali dio vlade. Druga značajna struja u Drinskoj banovini su bili nekadašnji Radićevci tj. pripadnici nekadašnje HSS. U periodu 1935. godine pa na dalje, njihov centar za okupljanje bio je Maček. Predstavnici te grupacije nisu ulazili u novu vladu niti su u tom momentu željeli postati dio Jugoslavenske radikalne zajednice. Pozivali su Hrvate na jedinstvo i okupljanje pod zajedničku ideju te su svoj narod uvjerali u skorbu pobjedu. Predstavnici nekadašnje HSS, nisu sjedili skrštenih ruku već su radili mnogo toga na emancipovanju Hrvata u Drinskoj banovini, i homogeniziranju tog stanovništva.³⁸ Faktor čuvanja i promicanja hrvatstva i posebnosti Hrvata kao naroda bila je vrlo važna politička odlika. Tokom 1935. širom Drinske banovine, a u mjestima gdje su Hrvati živjeli održavane su svečanosti nacionalnog karaktera. Tokom navedene godine obilježena je stota godišnjica od nastanka himne „Lijepa naša domovina“. U Sarajevu je ta manifestacija održana pod pokroviteljstvom pjevačkog udruženja Trebević. U Travniku, Vitezu održani su slični

³⁶ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture, Sarajevo, 1977, 517.

³⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 580.

³⁸ Išek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*, 153.

skupovi sa kojih su poslane jake poruke koje su bile antirežimske i antijugoslavenske. Isticano je da režim želi slomiti i uništiti Hrvate, narod je pozvan na borbu za slobodu i samostalnost, dok je najznačajniji poklik izgovoren na skupu bio „Živjela samostalna Hrvatska“. Na mnogim kućama, zgradama, okačene su hrvatske zastave i slogani.³⁹

Dio opozicije koju su činili srpski elementi imao je ideju za političko ujedinjenje sa hrvatskom opozicijom te da se na taj način krene u obračun s novim režimom i JZR. U tu svrhu u Guči je održan skup na kojem su ključnu riječ vodili Milan Grol, Jovan Zdravković, Savo Dukanac, Miloš Tupinjanin. Sa skupa je poslana poruka kako se pristalice Zemljoradničke stranke trebaju ujediniti sa hrvatskim narodom, i srušiti režim koji je ogrezao u korupciji, pozvali su na davanje slobode govora i štampe, te da se pripadnici prethodnih vlada kazne za svoj kriminal. JNS je na skupu u Loznici kritikovao novu vladu kazavši kako visokim činovnicima u vlasti plate nisu značajno snižene, dok je nižim činovnicima plata snižena i do 40%. Vladajuću strukturu su krivili za socijalnu nejednakost, korupciju, kriminal, te su poručili kako svakoj banovini nedostaju vješala na kojima bi po njima trebali skončati mnogobrojni političari. Oni su odani Kraljevini i kralju, međutim pozivaju na pad trenutnog režima i političara koji ga predstavljaju.⁴⁰

Jugoslavenska radikalna zajednica novi najjači politički autoritet u Kraljevini Jugoslaviji, to je bila istodobno i u Drinskoj banovini. Svakodnevno su organi stranke radili na njenom širenju i omasovljavanju. U Drinskoj banovini muslimani su najviše prilazili stranci dok se pravoslavno stanovništvo većinski držalo rezervisano i nisu s toliko raspoloženja prilazili JZR. Hrvati Drinske banovine su imali svoj put koji se zalagao za hrvatsko zajedništvo, nisu bili bazirani na veće političke skupove i sl. to je više bila neorganizovana agitacija pod parolom „Hrvatskog narodnog pokreta“. Iz Zagreba je prema muslimanima od stranke Hakije Hadžića i Ademage Mešića stizala poruka da se trebaju pridružiti hrvatskoj strani.⁴¹ Navedeni dvojac je bio izrazito kritički nastrojen prema politici Mehmeda Spahe, kojeg su smatrali izdajnikom. Stanje na terenu u Drinskoj banovini je bilo takvo da muslimani nisu u značajnom broju poslušali savjet Hadžića i Mešića.⁴²

Tokom 1936. godine jedan od bitnijih segmenata političke propagande postaju seljaci. U mjestu Babajići, srezu kolubarskom ljevak iz Valjeva Radomir Stefanović je na skupu

³⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 678.

⁴⁰ Isto, 671.

⁴¹ Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939) Politička Biografija*, 129.

⁴² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 17.

govorio o teškom položaju seljaka koji su usljed teške finansijske situacije dospjeli u dužničko ropstvo prema zelenašima jer su bili dužni posuđivati novac od takvih lica, pri čemu proces vraćanja ide teško jer se situacija nije bitnije promijenila. U mjestima Slatina i Kačulica, srezu trnavskom Anta Radojević ministar u penziji održao je konferenciju na kojoj je pričao o stanju među seljacima i potrebi da se njihov položaj olakša kroz brisanje dugova. Ono što je također stvaralo probleme seljacima tokom 1936. godine je ne baš tako dobra prethodna godina kada je riječ o sjetvi. Suša i nerodna godina bacila je u zabrinutost i razmišljanje značajan broj poljoprivrednika koje je mučilo pitanje kako preživjeti. U Brčkom je Svetozar Lazarević sveštenik iz Crkvine govorio o potrebi seljaka da se ujedine bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost u svrhu poboljšavanja svog položaja. Interesantna inicijativa i govor o problemima finansijske prilike došao je od Aleksandra Preke, bankarskog činovnika koji je u Tuzli održao govor u kojem je istakao kako novac iz Bosne ne treba odlaziti u Zagreb i Beograd, nego treba ostajati u Bosni, te da se na taj način finansijska slika tog dijela stanovništva popravi.⁴³

Najbrojnija politička stranka u Drinskoj banovini Jugoslavenska radikalna zajednica je tokom maja 1936. godine organizovala banovinsku konferenciju u Sarajevu s ciljem izbora banovinskih organa i funkcionera. Na konferenciji su učestvovali svi značajniji pripadnici JZR iz Drinske banovine kao što su Spaho, Kaluđerčić, Behmen.⁴⁴ Obećanja nadležnih političara da će situacija sa dugovima seljaka biti riješena su itekako postojala, međutim situacija u Drinskoj banovini je bila raznolika kada je ta tema u pitanju. Naime, u bh. dijelu Drinske banovine situacija sa zaduženjem seljaka je bila znatno povoljnija, za razliku od dijelova koji su pripadali Srbiji, gdje je situacija bila znatno teža.

Jugoslavenska nacionalna stranka je također održala banovinsku konferenciju u Sarajevu sa koje su poslali svoje političke poruke. Istakli su svoju ljubav prema pokojnom kralju, jugoslavenstvu i Kraljevini Jugoslaviji. Na početku konferencije sjetili su se riječi kralja Aleksandra „Čuvajte Jugoslaviju“. Te riječi su koristili kao svoju političku i ideološku orijentaciju. Njihov odnos prema trenutnoj političkoj situaciji je bio kritički nastrojen, istaknuli su mnogobrojne primjedbe na račun vladajućeg režima čija je osovina bila JZR. Njihovi predstavnici bili su Grga Anđelinović, Ignjat Stefanović, Šukrija Kurtović, Uroš Krulj, Vaso Glušac.

⁴³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 21.

⁴⁴ Isto, 92.

U Obrenovcu u posavskom srezu, zbor su održali pripadnici bivše zemljoradničke stranke. U svom govoru koristili su oštar ton kada je riječ o svim dotadašnjim režimima, kao i sadašnjem, kriveći ih za to da su uništili seljake, da su kontinuiranom lošom politikom seljake doveli u nemoguće loše stanje, ali i da su dozvolili da se u državu nasele fašizam i kapitalizam. Na skupu su pozvani svi seljaci na zajedničko djelovanje, osnovali su „Udruženje dužnika“ i „Odbor za zaštitu zemljoradničkih proizvoda“, kao udruženja koja su imala za cilj popravljjanje položaja seljaka.⁴⁵

U visočkom srezu, u Varešu tokom juna 1936. na skupu kojeg su organizovale pristalice Mačeka prisutni su pozvani da čuvaju slogu Hrvata, iznijeli su kritike na rad sadašnjih i prethodnih vladajućih struktura, ali su pozvali i na političko jedinstvo Hrvata i Srba kao nužno za popravljjanje situacije među Hrvatima. Iako su predstavnici nekadašnjeg HSS-a govorili kako nadolazeći općinski izbori nisu osobito važni, njihov rad na terenu nije pratio rečeno. Aktivnosti su bile izrazito žive, radilo se na organizaciji infrastrukture stranke i okupljanju pristalica. Na jednom od većih skupova HSS-a tokom 1936. godine u Tuzli, na kojem se okupilo oko 3000 ljudi poslana su poruke o diskriminaciji koja se po njihovom mišljenju provodi nad Hrvatima od uspostavljanja zajedničke države. Kazano je kako Hrvati da su dobili samo 10% dogovorenog na Krfu, hrvatsko pitanje u Jugoslaviji ne bi postojalo. Na kraju su kazali kako prava Hrvatima niko ne treba dati, nego da će oni to sami uraditi.⁴⁶

Bosanski dio Drinske banovine po statističkim parametrima nije mogao pratiti razvijenije dijelove Kraljevine Jugoslavije, i njen privredni razvoj nije bio na potrebnom nivou. Dobiti priznanje o očiglednoj zapostavljenosti tog kraja iz pera ili usta političara bila je prava rijetkost, što je i danas slučaj jer rijetko će bilo koja politička opcija priznati svoje propuste, greške i zanemarenost nekog kraja. Upravo takvo priznanje dolazi iz pera bana Drinske banovine tokom maja 1937. godine kada on piše da Bosna do tada nije osjetila blagost od strane centrale državne vlasti te da je potrebno mnogo više volje, želje, poticaja od strane centralne vlasti prema Bosni kako bi ona napredovala u ekonomskom i industrijskom pogledu.⁴⁷ O tome piše i Kemal Hrelja u svom članku o saobraćaju i industriji u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata.⁴⁸ Jedan od važnih koraka u ispravljanju tog maćehinskog odnosa prema Bosni jeste i svojevrsna turneja Milana Stojadinovića,

⁴⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 105.

⁴⁶ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 668.

⁴⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 306.

⁴⁸ Kemal Hrelja, *Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine*, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo, 1966, 144.

predsjednika Vlade Kraljevine Jugoslavije koju je imao po bosanskom dijelu Drinske banovine kada je posjetio Tuzlu, Zenicu, Ilidžu, Visoko, Višegrad, obećavajući da se narod u tom kraju uskoro osjetiti ekonomski i industrijski napredak kakav do tada nisu mogli vidjeti.

Dogovoreni sporazum (srpsko-hrvatske opozicije) između udružene opozicije i Seljačko-demokratske stranke bio je jak i u Drinskoj banovini. Širina sporazuma u političkom ali i nacionalnom smislu u sebi je donosila mnoštvo suštinskih međusobnih razlika, radi kojih ova koalicija nije imala objektivnu mogućnost za dug i zdrav život. Hrvatski dio koalicije zalagao se za decentralizaciju Kraljevine, dok s druge strane Srbi u koaliciji su u federalističkom uređenju države vidjeli njeno slabljenje. Ta suštinska problematika dovodila je do problema, pri čemu na sceni imamo prešutno protivljenje Hrvata Drinske banovine ovom sporazumu. Oni teže rješavanju hrvatskog pitanja,⁴⁹ podržavaju Mačeka beskompromisno, ali svjesni su da ovaj sporazum ne rješava njihovo najveće pitanje, no u početku su primorani da ne čine bilo kakve akcije protiv sporazuma. Vremenom Hrvati u Drinskoj banovini počinju gubiti strpljenje zbog pasivne politike koju je sprovodila njihova politička vrhuška. Smatrali su kako kroz izostavljanje djelovanja i prave akcije, njihov položaj se nikada neće promijeniti, prema tome može se zaključiti kako vremenom pasivna politika kod Hrvata gubi podršku. Muslimani Drinske banovine bili su protiv ovog koalicionog sporazuma, te su većinski podržavali Mehmeda Spahu koji je bio dio vladajuće većine. Politički odgovor JZR u Drinskoj banovini bile su najave osnivanja “nacionalnog bloka” koji bi svoju politiku bazirao na protivljenju federalističkom državnom uređenju. Takva ideja se širila u bosanskom dijelu Drinske banovine, no nije doživjela konkretnu realizaciju.⁵⁰

U selu Lelići, srezu valjevskom u oktobru 1937. održana je konferencija nekadašnje zemljoradničke stranke sa koje je poslana bitna politička poruka, koja je sadržavala prijedlog po kojem je jedini način za formiranje nove vlasti, sklapanje pravog sporazuma sa Hrvatima, te da se zajedničkim snagama posvete borbi protiv režima. Ta poruka dovoljno kazuje kako do tada pravog sporazuma između srpskih opozicionih političara i hrvatskih nije bilo. Odgovor pozicije bio je u prebacivanju loptice na suprotnu stranu i na kritikovanje rada opozicije kao što je to rečeno na skupu JZR u Čačku 9. novembra 1937. godine.⁵¹

Ministri u državnoj vladi s prostora Drinske banovine su s posebnim naglaskom radili i djelovali upravo na tom području. Tako je Džafer Kulenović po postavljanju na ministarsku

⁴⁹ Išek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*, 86.

⁵⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 399.

⁵¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 400.

poziciju obišao određeni dio Drinske banovine (srezove Čajniče, Travnik, Fojnica, Žepče). Razlog tih posjeta jeste iskazivanje zainteresovanosti za stanje među narodom, posmatranje procesa na licu mjesta i procjenjivanje kako i na koji način se može poboljšati život stanovništva na tom području. Hrvati su nastavili sa sprovođenjem zasebne politike, skupa s prihvatanjem činjenica da im udružena opozicija neće donijeti rješavanje gorućih pitanja. U zeničkom srezu u junu 1938. Šutej i Niko Ljubičić predstavnici hrvatske politike na tlu Drinske banovine kazali su kako se zalažu za slobodnu Hrvatsku, u kojoj bi Hrvati bili najznačajniji faktor u svakom smislu. Kontinuitet zasebne politike među Hrvatima se nastavio i imao golemi odjek i u Drinskoj banovini. Zvanična hrvatska politika imala je svoje predstavnike u redovima muslimana u vidu prvenstveno Hakije Hadžića. Kao oponenti politike Mehmeda Spahe, bili su istovremeno oponenti i zvaničnoj državnoj politici te su bili dio udružene opozicije. Kroz svoje skupove, konferencije, tekstove kritikovali su rad vlade, ali i izbor novog reis ul uleme Fehima Spahe⁵² (brat Mehmeda Spahe) kazavši da je to politički izbor zbog porodičnih veza, a spominjali su i pitanje iseljavanja muslimana iz Južne Srbije u Tursku.⁵³

Politički skupovi su u Drinskoj banovini nerijetko znali biti poligon za provođenje nasilja. Takvih primjera ima mnogo a sada će se ukratko predstaviti dva klasična načina za izazivanja incidentnih situacija. U Preljini politički skup je održala stranka Zbor. Dimitrije Ljotić njihov lider je na početku svog govora od strane pripadnika udružene opozicije napadnut gađanjem jajima i patlidžanom. Nakon toga počela je opšta makljaža, bacane su kamenice, da bi na kraju skup prekinula policija koja je rastjerala vinovnike incidenta. U istom mjesecu u mjestu Kamenica, srezu podgorskom na skupu Udružene opozicije prilikom govora Radomira Stefanovića bacana su jaja na govornika, što je proizvelo opštu tuču i prekid političkog skupa. U navedena dva primjera može se vidjeti u kom pravcu su nerijetko znali otići politički skupovi, koji umjesto da budu mjesto za verbalno slanje političkih poruka, postajali su mjesta fizičkih obračuna političkih neistomišljenika.⁵⁴

Odjek političkih akcija

Vlast je kroz uvođenje diktature, najavljivala sveopće jedinstvo i ujedinjenje, a po donošenju iste ponosno su se iznosile teze kako je diktatura brzo i efiklasno dala rezultate, te

⁵² Imamović, *Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918-1941*, 169.

⁵³ Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001, 177.

⁵⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 544.

da prijašnjih problema, razdora više nema. Na takav način to izjavljivati, te s ove tačke gledišta povjerovati u takve priče bilo bi iluzorno. Jedan od primjera takvog razdora bilo je pitanje premještanja sjedišta Fudbalskog saveza Kraljevine Jugoslavije iz Zagreba u Beograd. Takva odluka se nije svidjela pojedincima u Zagrebu, te je na sjednici na kojoj se trebala donijeti ta odluka došlo do svojevrsne pobune, od strane grupe ljudi koja je napravila nered na sjednici. Navedena grupa je od strane vlasti proglašena teroristima, te su najstrožije osudili njihov postupak. Opisana incidentna situacija je jasan pokazatelj kako rivalitet nacionalni, regionalni nije šestojanuarskom diktaturom nekim čudom postao prošlost, već štaviše tenzija i međusobnih prepirki na više relacija a pogotovo na relaciji Beograd-Zagreb, bilo je i dalje, pa čak i kad su nepolitičke teme bile u pitanju, kao što je sport. Možda je bolje kazati kako u Kraljevini Jugoslaviji nije bilo nepolitičkih tema, odnosno teme sporta, vjere, kulture i sl. su bile duboko ispolitizirane, i to nikakva diktatura niti dekret nisu mogli izbrisati niti promijeniti. Razlog zašto je ovaj događaj važan je to što je do razrješenja spora između Beograda i Zagreba, sjedište Fudbalskog saveza premješteno u Sarajevo.⁵⁵

U Sarajevskom srezu kao i Mačvanskom politička situacija nije bila do kraja iskristalizirana jer se navodi kako tu svoje djelovanje imaju Jugoslavenska muslimanska organizacija⁵⁶, Hrvatska seljačka stranka⁵⁷, Komunistička partija⁵⁸, Republikanska stranka, te da bi u budućnosti navedene ilegalne organizacije mogle stvarati određene probleme, što od nadležnih traži da budnim okom prate sva sumnjiva lica i eventualne aktivnosti koje bi išle u kontru zvaničnoj državnoj politici.

U Kolubarskom srezu odigrala se interesantna politička kriza koja se ogledala u tome da je izabrani narodni zastupnik u Narodnoj skupštini, u momentu izbora počeo praviti različite probleme, te je postao poznat po ekscesima. On je npr. napadao ljude koji nisu glasali za njega, prijetio im osvetom, govorio kako će pojedince otjerati iz službe te zaposliti sebi odane ljude. Kompletna anarhija i politički haos koji se događao u Kolubarskom srezu kod naroda je ugasio volju i želju da se bavi politikom. „Svoje držanje i ponašanje nezna da podesi, a nenaviknut za zvanje i položaj narodnog poslanika, ne vodi računa o svome ugledu i o položaju koji zauzima kao narodni poslanik, jer se stalno opija i u tome stanju nasrće na sva lica, koja za njega nisu glasala, a naročito na činovnike. Činovnicima preti premeštajem iz sreza a časnicima opštinskim smenjivanjem sa njihovih zvanja i položaja. Dok jednima preti,

⁵⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 62.

⁵⁶ Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939) politička biografija*, 101-109.

⁵⁷ Išek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*, 26.

⁵⁸ Grupa autora, *Istorija saveza komunista Jugoslavije*, Rad, Beograd, 1977, 49-52.

drugim obećava postavljanje na mesta ovih koji treba da budu smenjeni.“ Navedena informacija predstavlja interesantan pokazatelj s kakvim se problemima suočavalo tadašnje društvo.⁵⁹

U Travniku je 1932. održana pedeseta godišnjica Isusovačke gimnazije sa svečanosti su poslane poruke koje se kose s proklamiranim državnim jedinstvom što je dovelo do hapšenja i kontroverzi u banovini. Uzvikivani su poklici „Živili Hrvati, živila Hrvatska“, „Živila Hrvatska Bosna“, „Živila slobodna Hrvatska“. Navedeni poklici su bili svojevrsni skandal te su oni koji su ih izgovorili uhapšeni i kažnjeni. Ova situacija je važna za razumijevanje stvarne podijeljenosti u društvu i za bolje razumijevanje njegove suštine.⁶⁰

Početak 1933. godine u Drinskoj banovini bio je politički užaren, jer je nakon zagrebačkih punktacija, došlo do objave sarajevskih, iza kojih su stajali pripadnici nekadašnje JMO. Punktacije su predstavljale svojevrsni protestni akt protiv režima i aktuelne političke situacije. U sarajevskim punktacijama traži se povratak demokratije u državu, te se konstatuje kako je režim zavodjenjem diktature odustao od proklamiranih principa prilikom formiranja zajedničke države Južnih Slavena. To odstupanje od izvornih ideja autori punktacija smatraju glavnim razlogom lošeg stanja u državi i društvu. Autori smatraju da je loše stanje u privredi i socijalno stanje u zemlji najveći problem države koji treba rješavati, ali da isto tako narodu pored boljeg materijalnog života treba vratiti i njegova prava garantovana demokratijom. Uređenje države kroz centralizam su smatrali velikim problemom, koji je doveo do loše organizovane uprave koja je uništena korupcijom, nepoštovanjem prava jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi i sl.⁶¹ Autori sarajevskih punktacija zalagali su se da se Bosni i Hercegovini kao i svim ostalim organizacionim jedinicama vrte zagwarantovana prava koja trebaju imati na osnovu svojih političko-historijskih legitimiteta, te da se s nakaradnim državnim uređenjem koji nema nikakvo uporište u historiji i tradiciji prestane. Odjek ovih punktacija bio je značajan, autori Mehmed Spaho, Halidbeg Hrasnica, Uzeiraga Hadži Hasanović, Edhemaga Bičakčić su uhapšeni i proveli su u pritvoru po 20 dana.⁶²

Nakon objavljivanja punktacija širom Kraljevine tendencija uzavrele političke atmosfere je nastavljena. U fokus vlasti došli su komunisti i njihove organizacije otkrivene u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, Brčko, Tuzla). Tokom akcija praćenja otkrivene su tajne

⁵⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 334.

⁶⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 143.

⁶¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 176.

⁶² Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939) politička biografija*, 111.

lokacije sastanaka i imena učesnika, te je u skladu s tim u Tuzli uhapšen Ivan Marković, skupa sa još 21 komunistom. U okviru akcije hapšenja pronađena je kvalitetna organizacija i aparatura u vidu pisaae mašine, arhiva, časopisa, novca, naoružanja i sl. U Brčkom je organizacija razbijena te je uhapšeno 11 lica, dok je u Sarajevu najviše komunista završilo iza rešetaka ukupno 24. Ono što je interesantno kada su u pitanju sarajevski komunisti jeste njihova saradnja sa studentima iz inostranstva, te njihova međusobna uska saradnja, što je važno staviti u kontekst vremena jer je tridesetih godina 20. stoljeća bilo mnogo aktivnih komunističkih pokreta diljem Evrope i svijeta, tako da inozemna iskustva su mogla biti od velikog značaja za sarajevske komuniste. Navedenim akcijama državni vrh je bio zadovoljan jer se smatralo kako je komunističkom pokretu zadan vrlo snažan udarac.⁶³

Društvena talasanja i trzavice su se ogledale na više načina unutar Drinske banovine. Tako je među značajnim brojem Hrvata izjava „Aleksandar je vaš kralj, ne naš“⁶⁴ upućena ostalim narodima postala prihvaćena i korištena, a ista je od strane vlasti zabranjena i proglašena neprijateljskom. Podjeljenost društva najbolje oslikavaju akcije i kontraakcije koje su se dešavale, pa tako u Užicama je među stanovništvom dijeljen letak čija je glavna poruka bila kako „promjena dolazi“. Pod tom krilaticom smatralo se kako će promjena vlasti i stanja doći prije nego se očekuje, te da ako ne dođe do brze promjene vlasti doći će do još jače i veće diktature. U Brčkom je u isto vrijeme 1933. godine organizovan protest protiv „punktaša“ i onih koji su se zalagali za bilo kakav vid promjene vlasti. Angažovanost ljudi odanih vladajućoj strukturi viđena je i u Sarajevu gdje je tristotinjak omladinaca marširalo gradom, te uzvikivalo patriotske fraze, pjevalo himnu Jugoslavije i sl.⁶⁵

Interesantan način obračuna s političkim neistomišljenicima desio se tokom 1935. godine kada je 15 studenata komunista iz Beograda, premješteno da živi u Višegrad sa ograničenom slobodom kretanja. Mjesto boravka nisu smjeli napustiti bez odobrenja nadležnih vlasti. Reakcija studenata na takav pokušaj disciplinovanja bio je odlazak u štrajk glađu čime su se željeli izboriti za svoja prava. Bio je to jedan od načina pokušaja ušutkivanja i sklanjanja u stranu potencijalnih neprijatelja režima.⁶⁶

⁶³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 151.

⁶⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 181.

⁶⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 189.

⁶⁶ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 526.

Izbori u Drinskoj banovini

Tokom 1931. godine u Kraljevini je donešen Oktroisani ustav, kojim se politički život donekle vraća, te su iste godine raspisani i izbori za Narodnu skupštinu.⁶⁷ Širom Drinske banovine krenule su predizborne akcije s različitim namjerama. Ono što je uočljivo je da su ljudi odani režimu vršili agitaciju da što više ljudi izađe na izbore, dok su predstavnici nekadašnjih nacionalnih i vjerskih političkih opcija u ilegali rovarili protiv izbora, te pozivali ljude na bojkot kako isti ne bi uspjeli, što bi bio ozbiljan šamar za vladajući režim, jer bi to bila na određeni način vrlo jaka poruka naroda šta misli o diktaturi. U Brčanskom srezu atmosfera se opisuje u okvirima narodne zabrinutosti, te se kazuje kako narod strahuje od povratka parlamentarizma, što režim objašnjava kao strah stanovništva da će se u slučaju povratka parlamentarizma i starih stranaka, vratiti i ono stanje haosa koje je vladalo prije donošenja šestojanuarske diktature. Takvi opisi su odgovarali režimu koji je onda to koristio u propagandne djelatnosti za reklamiranje i promovisanje šestojanuarskog režima koji je napravio velike stvari po njihovom mišljenju. U svakom slučaju donesenim izbornim zakonom učešće na izborima nisu imale stranke sa nacionalnim i vjerskim predznacima, te mnogobrojni politički lideri aktivni prije 1929. uopće nisu uzeli aktivnog učešća u novim izborima.⁶⁸

Protivnici režima, opozicioni političari su se odlučili za drugi segment borbe, a to je pozivanje ljudi da bojkotuju izbore, te se tako ističe kako je u Pecarskom srezu, Vasa Aleksić, dijelio letke sa sadržajem protiv izbora, te je ta aktivnost označena kao kršenje zakona, zbog kojeg je Aleksić osuđen na 20 dana zatvora. Osim Pecarskog sreza, anonimni leci protiv izbora dijeljeni su i u Tamnovskom srezu. Također u srezu Kladanjskom, pojedina sela su označena kao uporišta HSS-a, te se izdaje naredba da se bilo kakve predizborne aktivnosti prate u tim selima, pri čemu se treba vidjeti kakva će biti izlaznost na izbore stotinjak stanovnika tih sela. Za čelnike Drinske banovine uoči izbora glavobolju je zadavala i situacija u Travničkom srezu koji je označen kao najjače uporište JMO i HSS-a. Aktivno se pratila situacija na terenu, te je postojala bojazan kako će npr. Hrvati masovno bojkotovati izbore, a to bi onda učinilo da sva priča o jedinstvu, ujedinjenju i harmoniji koja je po riječima režima vladala u banovini, padne u vodu, a to se nikako nije smjelo dozvoliti.⁶⁹

⁶⁷ Grupa autora, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1973, 436.

⁶⁸ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 331.

⁶⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 338.

Ono što je interesantno a tiče se predizborne kampanje jeste situacija opisana u Fojničkom srezu, u kojem stoji kako kandidati redovno drže govore i obilaze stanovništvo u okviru kampanje, no da su u svojim obećanjima dosta nerealni, te da garantuju narodu neke nemoguće stvari kao što je oslobađanje plaćanja poreza, oslobađanja od zatvorskih kazni i sl. Na izborima 1931. učešće je uzela samo jedna stranka JRSD, što govori da ostvariti pobjedu i nije bilo tako teško.⁷⁰

Opštinski izbori su održani u oktobru 1933. godine, pri čemu je izlaznost bila oko 75% u Drinskoj banovini, a ubjedljivu pobjedu odnijela je Jugoslavenska nacionalna stranka (staro ime JRSD). Ban je bio izrazito ponosan na to što pozivi za apstiniranje od izbora nisu uspjeli, a kao primjer za to ističe Travnik i Brčko, za koje se pretpostavljalo da će određen broj stanovništva bojkotovati izbore, ali to se ipak nije desilo. Izbore su obilježili različiti ozbiljni incidenti koji se ukratko mogu opisati kao ubistvo, razne izborne nepravilnosti/krađe, kamenovanje biračkih mjesta, blokiranje puteva prema glasačkim mjestima, zaplašivanja birača, upotreba vatrenog oružja na biračkom mjestu itd. U pojedinim opštinama (Rogatica, Srebrenica, Valjevo, Bijeljina), glasanje je prekinuto i odgođeno za naredni period, a razlog tome jesu upravo razni incidenti. U boričkoj opštini u rogatičkom srezu došlo je do sukoba između pristalica kandidata Muje Hodžića i Vase Planojevića. Kako bi smirila situaciju policija je upotrijebila vatreno oružje koje je izgrednike natjeralo u bijeg. Incident u boričkoj opštini je iole bio podnošljiv naspram situacije u Svileuvske opštini gdje je jedan od kandidata na izborima ubijen. Do upotrebe vatrenog oružja je došlo i u još nekim opštinama Rogatičkog sreza, pri čemu se u izvještajima navodi veći broj povrijeđenih u sukobu između policije i mase koja je stvarala probleme.⁷¹

Tokom 1936. godine trebali su biti održani općinski izbori što je kod stranaka i stranačkih aktivista povećalo aktivnost. Borba za vlast bila je bespoštedna i uvijek prisutna. Najveću aktivnost na području Drinske banovine provodila je JRZ, koja je na različite načine pokušavala osvojiti naklonost birača. Jedan od problema navedene stranke jeste to što su u svoje članstvo integrisali razne profile političara, koji su u prošlosti radili i provodili politike različitih stranaka, te su u tim svojim aktivnostima stekli neprijatelje i ljude koji su na njih iz ovih ili onih razloga bili kivni. Takva situacija je odmagala stranci da formira još snažniji projugoslavenski politički blok, jer prošlost mnogih njihovih političara nije mogla tek tako biti zaboravljena, uzimajući u obzir povremene vjerske nesuglasice između skupina koje su

⁷⁰ Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935.*, 117.

⁷¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 303.

naseljavale Drinsku banovinu. U svojoj političkoj propagandi JRZ je primjenjivala interesantnu taktiku koja se svodila na to da određen broj sebi odanih ljudi pošalje na izborne liste kao „neopredjeljene ljude“, tj. kao političare iza kojih ne stoji niti jedna politička stranka. Nakon izbora ukoliko bi ti prividno „neopredjeljeni“ prošli i osvojili dovoljan broj glasova, samo bi se priključili politici koju je sprovodila JRZ, tako da može se zaključiti kako je ta stranka i mimo svog članstva imala ljude koji su namjeravali raditi za nju.⁷²

Novembra 1936. godine održani su već pomenuti opštinski izbori. Osmog novembra izbori su provedeni u 430 opština u Drinskoj banovini, dok je 7 dana nakon tog datuma izborni proces okončan u još 7 opština u kojima nisu ostvareni adekvatni uslovi da se glasanje izvrši na prvobitni datum. U tri opštine izbori nikako nisu održani zbog ne dostavljanja kandidatskih lista na vrijeme. Riječ je o opštinama vranjanska (ariljski srez), osovka (srez žepački), skelanska (srez srebrenički). Ukupan broj ljudi koji su mogli izaći na izbore bio je 376.113, dok je na izbore izašlo 279.785. Procenat izlaznosti bio je 74,3%, rezultati su bili sljedeći: Jugoslavenska radikalna zajednica 323 opštine, Udružena opozicija 54 opštine, Neopredjeljeni 24 opštine, Zemljoradnici 12 opština, Hrvatska seljačka stranka 14 opština, Jugoslovenska nacionalna stranka 5 opština, Hođerina stranka 4 opštine, Ljotićev „Zbor“ 1 opština.⁷³ S obzirom na već pomenutu situaciju u vezi odnosa prividno neopredjeljenih političara sa JRZ, jasno je da je rezultat JRZ još bolji nego to prvi rezultati govore, jer im je nakon izbora prišao i priklonio se značajan broj političara, te je time broj osvojenih opština za JRZ bio još veći. Ban postizbornu političku atmosferu ocjenjuje mirnom, izborni rezultati su sprovedeni, a kao razloge za mirnu atmosferu navodi rješavanje političke napetosti koja se stvorila uoči izbora, ali i zadovoljstvo provedenim izbornim ciklusom koji je bio slobodniji i u većoj mjeri demokratski nego neki prethodni.⁷⁴

Izbori za narodnu skupštinu zakazani za kraj 1938. godine rasplamsali su politički život u Drinskoj banovini čemu u prilog ide podatak da je u novembru 1938. godine održan najveći broj političkih skupova za jedan mjesec u historiji banovine.⁷⁵ Tokom novembra sve političke stranke koje su djelovale na tlu Drinske banovine ukupno su održale 681 politički skup. Decembarski izbori su protekli u relativno mirnoj atmosferi, osim manjih incidenata (u Valjevskoj Kamenici nekoliko povrijeđenih lica, u Čajetini četiri povrijeđene osobe, u Valjevu demonstracije, a kasnije i tuča pobornika pozicije i opozicije) radi kojih su na

⁷² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 199.

⁷³ Isto, 209.

⁷⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 210.

⁷⁵ Isto, 582.

pojednim mjestima izbori odgođeni, izborni dan je generalno prošao uredno. Pobjednička strana jeste lista premijera Stojadinovića koja je dobila 193.467 glasova, dok su drugo mjesto zauzeli predstavnici udružene opozicije i Ljotićev Zbor sa 141.848 glasova. Od ukupno 39 zastupnika u skupštini koliko delegira Drinska banovina, Stojadinovićeve lista dobila je 34, dok je opozicija dobila 5 u srezovima travničkom, fojničkom, zborničkom, požeškom i posavsko-tamnavskom. Prema vjerskoj strukturi većina katolika (95%) je glasalo za listu Mačeka dok je 5% podržalo listu Stojadinovića. Muslimani su većinski glasali za listu JRZ i to 90%, dok je 10% muslimana glasalo za Mačekovu listu. Najveća podjela je zabilježena kod pravoslavnog stanovništva koje je 55,2% glasalo za Stojadinovićeve listu, dok je 44,8% glasalo za Mačekovu listu.⁷⁶

Nakon izbora raspoloženje u taborima i narodima u Drinskoj banovini bilo je različito. Hrvatsko stanovništvo predvođeno Mačekom je nastavilo sa svojom politikom apstinencije od učestvovanja u konstruktivnoj politici, te je zbog takvog djelovanja pobralo mnogobrojne kritike od strane bana, koji piše da je Mačekovo ponašanje u postizbornom procesu pokazalo manjak volje da na razuman i adekvatan način radi na rješavanju bitnih političkih pitanja. Srpski narod bio je podvojen što su rezultati izbora pokazali, nakon izbora među onima koji su glasali za opoziciju uslijedilo je veliko razočaranje jer su vidjeli da njihovo glasanje nije donijelo bilo kakvu promjenu. Muslimani su bili zadovoljni rezultatima izbora te su većinski stajali iza Mehmeda Spahe.⁷⁷

⁷⁶ Isto, 585.

⁷⁷ Rodinis, *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 622.

Vjerske zajednice i međuvjerski sukobi u Drinskoj banovini

U vjerski heterogenoj sredini kakva je bila Drinska banovina vjerske zajednice su bile jako važan segment društvenog života. Politika je nesumnjivo željela imati kontrolu⁷⁸ nad vjerskim zajednicama, kao jedan od primjera takve politike jeste svojevrsni obračun unutar Islamske zajednice (1929. godine), pri čemu je ključnu ulogu igrao Mehmed Spaho i njegova JMO, tj. ono što je od nje i njenih ljudi ostalo, s obzirom na suspenziju stranačkog života dekretom. Država je radila na tome da se obračuna sa kadrovima JMO unutar Islamske zajednice i vakufskog sabora, direktno optužujući Spahu da je preko svojih ljudi izvlačio i koristio vakufski novac zarad punjenja privatnih džepova, ili izgradnju infrastrukture stranke JMO, preko koje su onda dolazili na vlast, koju su koristili za svoje sitne interese. Spaho, te ekipa okupljena oko njega je oštro negirala takve i slične optužbe, te su na svaki način željeli te napade na što bolji način amortizirati, odbiti, te ne dozvoliti ljudima za koje su smatrali da su „državni“ a ne „narodni“, da ovladaju Islamskom zajednicom i vakufskom direkcijom. Popović Velimir ban Drinske banovine je prisustvovao sastancima Vakufskog vijeća za teritoriju Ulema medžlisa za Bosnu i Hercegovinu, na kojima su rješavana važna pitanja koja se tiču te institucije. Na navedenom sastanku se vidi kako je država odnijela pobjedu u odnosu na Mehmeda Spahu i ekipu ljudi okupljenih oko njega, a atmosfera sa sastanka Vijeća, je bila takva da je prisustvo bana bilo pozdravljeno gromoglasnim aplauzom, predsjednik vijeća Salihaga Suljagić, i vakufski direktor Šerif Arnautović su apostrofirali dobru saradnju sa vlastima u banovini, iskazali su riječi pune hvale za državnu vlast. Pozitivnim tonovima pridružio se i ban Popović, kao i kralj koji je pozdravio stanje u Islamskoj zajednici i pozitivne poruke koje su bile poslone sa sastanka Vakufskog vijeća.⁷⁹

Teme iz historije i danas zauzimaju jako bitno mjesto u svakodnevnim razgovorima među političarima, ali i generalno u društvu, tako da interesatno je osmotriti na koji način se u vrijeme Drinske banovine pričalo o prošlosti, pogotovo onoj srednjovjekovnoj koja na ovim prostorima poprima identitetske konture, te se sve miješa sa vjerskim, nacionalnim pitanjima toga ko je stariji, ko je domaćin, a ko stranac na toj zemlji i sl. Kamber Dragutin sveštenik Vrhbosanske nadbiskupije je održao interesantno predavanje u Sarajevu, o bogumilima i

⁷⁸ Imamović, *Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918.-1941. godine*, 157.

⁷⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 237-238.

srednjovjekovnoj Bosni, kazujući kako bogumili nisu bili ni katolici ni pravoslavci, već da su to bili ljudi koji su slijedili treći put, od strane kršćanske Evrope prepoznat kao heretički, te da su vremenom bogumili prelazili na islam i kršćanstvo, a da su tri najveće vjerske skupine na području Drinske banovine islam, katoličanstvo i pravoslavlje, te da sljedbenici niti jedne triju nabrojanih religija nisu stranci, nego domicilno, autohtono bosansko stanovništvo.⁸⁰

U Travničkom srezu primijećeno je zaoštavanje odnosa između muslimana i Hrvata, pri čemu hrvatska strana optužuje izabranog narodnog zastupnika Omera Kajkamovića kako radi na njihovu štetu, te da se zalaže i radi za dobro isključivo muslimana. U vjerski i nacionalno heterogenim sredinama takve situacije i napeta atmosfera je bila maltene pravilo, te sličan slučaj se dešavao i u Brčanskom srezu. Navodi se kako su u tom srezu bile vrlo jake vjerske političke organizacije, koje su svoje postojanje na određeni način nastavile i u šestojanuarskom režimu. Iako ne javno, stanovništvo je baštinilo njihovu ostavštinu i u toj vjerski izmiješanoj sredini stvaralo je određena komešanja između naroda. U Visočkom srezu, odnosno opštinama Vareš i Kakanj primijećeno je da tamošnje hrvatsko stanovništvo živi u svojim zajednicama, te ne želi učestvovati u radu zajedničkih udruženja koje promovišu jugoslavenstvo, već da isključivo svoje vrijeme posvjećuju udruženjima s hrvatskim predznakom, te da generalno međuvjerska slika nije na zavidnom nivou u tim opštinama.⁸¹

Teme s nacionalnom ostrašćenosti, koje se bave pitanjem čija je Bosna i Hercegovina, čiji je nečiji grad, kojoj etničkoj skupini pripada, ili pripisivanje nekom gradu u Bosni i Hercegovini prefiks pripadnosti jednom narodu ili vjerskoj skupini poznat je i u današnje doba, a ono što je interesantno takve teme su zaokupljale i stanovništvo Drinske banovine, što se može iščitati iz govora nadbiskupa Šarića u sarajevskoj katedrali na Uskrs 1932. godine kada govori o tome čiji je Sarajevo grad. Takve izjave pomažu da se stekne uvid u mentalitet ovdašnjeg čovjeka, te način njegova razmišljanja, preokupaciju i postaje jasno da su određene teme trajno usađene u bitisanje ljudi s ovih prostora. „Jedan senator ustao je u Senatu protiv održanja kongresa u Sarajevu, jer da se kongresom hoće manifestovati jačina katolicizma i hrvatstva, a ja odavde poručujem nije Sarajevo samo Muslimansko, nego je i katoličko, jer nas katolika hrvata ima u Sarajevu preko 20.000. Ja od kolijevke, od ovoga saznanja živim sa muslimanima u dobrom prijateljstvu i najugledniji naši muslimani obećali su mi u ovoj našoj

⁸⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 250.

⁸¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 33.

akciji pomoć i nudili mi svoje kuće i stanove, da se naši gosti na kongresu mogu udobno smjestiti.“⁸²

U Sarajevu je krajem 1932. godine održana svečanost posvećena Gazi Husrev-begu⁸³, na kojoj je učešće uzeo značajan broj ljudi, prvenstveno islamskih autoriteta s prostora Kraljevine Jugoslavije, političkog vrha, a ono što je interesantno je to da je manifestaciji prisustvovao značajan broj pravoslavnog stanovništva. Iako je događaj prvobitno zamišljen kao zbor vjerskog karaktera, cjelokupna manifestacija je poprimila i nacionalni karakter zato što je s govornice poslano mnoštvo političkih poruka koje su bile klišeizirani hvalospjevi o kralju, Kraljevini i sl.⁸⁴

Na osnovu mnoštva iznijetih primjera jasno je kako je u Kraljevini postojalo mnoštvo nacionalnih tenzija i napetosti a jedan od takvih primjera jeste incident koji je izazvao Ragib Čapljić, pripadnik nekadašnje JMO i njihov zastupnik. U mjestu Šetići održao je kraći govor tamošnjem stanovništvu u kojem je pohvalio sve ljude koji nisu izašli na izbore, te je govorio strogo i kritički protiv režima. Ono što je bilo posebno kontroverzno jeste dio govora u kojem je okupljenima kazao kako muslimani ne trebaju živjeti sa nemuslimanima.⁸⁵

U julu 1935. nadbiskup Šarić je stigao u brčanski srez radi obilježavanja Sv. Krizme, međutim od događaja koji je trebao biti isključivo vjerskog karaktera, posjeta nadbiskupa Šarića postala je nacionalni događaj na kojem je hrvatsvo imalo ključnu ulogu. Vlast je zabrinjavalo da jaka hrvatska aktivnost ne potakne određene dijelove srpskog naroda, koji bi mogao na identičan način početi s promicanjem srpske ikonografije, te bi na taj način došlo do novih, opasnih momenata u banovini koja je etnički bila izrazito izmiješana.⁸⁶

I pored komplikovane egzistencijalne situacije, povremeni međunacionalni, međuvjerski, sukobi su bili konstanta, pa je tako u selu Čukle, srezu travničkom početkom 1936. godine došlo do krvavog obračuna između muslimana i katolika u kojem su četiri katolika teže povrijeđena dok je jedan usljed zadobijenih povreda umro. Policijskom akcijom uhapšeno je 11 lica dok je 55 osumnjičeno za učešće u tučnjavi. Dvadesetak dana nakon prvonavedenog događaja došlo je do svojevrzne odmazde, pri čemu je došlo do paljevine u

⁸² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 51-52.

⁸³ anali-ghb.com/index.php/aghb/article/view/492/959

⁸⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 144.

⁸⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 311.

⁸⁶ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 619.

muslimanskim selima Jezerci, Podovi, Kljaci. Navedena sela se nalaze u travničkom srezu, pretpostavljalo se da su katolici učinili navedeni prestup.⁸⁷

Kraj 1936. i početak 1937. godine donio je vjerske praznike muslimana, katolika, pravoslavaca te je u toj prazničnoj atmosferi situacija između vjerskih skupina bila mirnija nego u neka ranija vremena, međutim nakon što je praznična atmosfera utihnula ponovo je na površinu isplivala duboka podijeljenost društva prikazana u svjetlu nekih teških i tragičnih događaja. Radi osjetljivosti situacije u kojoj se podijeljeno društvo Kraljevine nalazilo, svaki konflikt, tuča, i sl. između pripadnika različitih konfesija koji bi se dogodio iz bilo kojih razloga (koji nužno ne moraju biti vjerskog ili nacionalnog predznaka) bio bi predstavljen kao vjerska mržnja, međusobna netolerancija i sl. Jedan takav primjer desio se u Sarajevu kada su u kafanskoj tuči život izgubila dvojica pravoslavaca, pri čemu su za zločin teškog ubistva optužena dvojica muslimana. Odmah nakon tog nemilog događaja podigla se prašina i u eter je stigla priča o vjerskoj i nacionalnoj pozadini ovog sukoba i kako to obično biva predstavnici naroda čiji pripadnici su ubijeni, započeli bi priču o ugroženosti i teškom položaju, pa je tako Ilija Nikolić predsjednik Koševske općine nakon ubistva kazao: „Boreći se za slobodu koju su najzad izvojevali vi niste mogli ni pretpostaviti da ćete ovako završiti sa životom. Došli ste iz sela čili i zdravi pre dva dana, a sada se mrtvi vraćate. Ovo nije prvi slučaj napada na Srbe od strane dušmana, ali neka ovo bude poslednja opomena Srbima, i preko ovoga će se preći ali u buduće neka dušmani znaju, da ko hoće sa nama Srbima u bratski zagrljaj – dobro došao, ko neće – ne mora, ali ko je protiv nas – teško njemu.“ Korišteni rječnik i pojedine upotrijebljene teške riječi oslikavaju stvarnu podjelu društva i ne mogu pratiti riječi bana koji je svaki navedeni incident opisivao kao slučaj, spontan. Možda ti događaji i nisu bili planirani niti su učinjeni s tendencijom ispoljavanja vjerske mržnje, međutim činjenica je da reakcije na takva dešavanja otkrivaju dubinu i kompleksnost društvenog problema.⁸⁸

Tokom 1937. godine Kraljevinu je zadesila velika kriza u društvu uzrokovana potpisivanjem konkordata između Kraljevine Jugoslavije i Vatikana⁸⁹. To je bio dokument koji je regulisao odnose između dvije države, ali s posebnim ovlastima koje je Vatikan dobio kada je riječ o katolicima Kraljevine Jugoslavije. Navedeni dogovor je uznemirio i digao na noge poglavito pravoslavno stanovništvo koje se oštro protivilo sporazumu vidjevši u njemu

⁸⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 24-25.

⁸⁸ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 265.

⁸⁹ Radmila Radić, *Jugoslavija i Vatikan 1918-1992. godine*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2014, 692.

otvorenu prijetnju za srpski narod. Pravoslavna crkva je stvarala atmosferu koja je i u Drinskoj banovini postala poprilično napeta, uzimajući u obzir da je većina stanovništva Drinske banovine bila pravoslavne vjeroispovijesti.⁹⁰ Sreski načelnik u Obrenovcu na sljedeći način opisuje atmosferu: “Sveštenici koji do juče nisu mogli povesti skoro nikoga u bilo kakvu borbu, danas predstavljaju one oko kojih se narod skuplja i slepo im veruje sve što oni govore u vezi sa Konkordatom. O svemu onome što je nastalo posle izglasavanje Konkordata u Skupštini rasturaju se mnogobrojni letci, sa raznim sadržinama, često puta tako frapirajući, da narod u svojim prostim maštanjima stvara razne kombinacije. Ima i takvih vesti i takvih prepričavanja, da se o ovome ne sme ni pisati. Ako bi se naredilo i tražilo da se sve iznese što se čuje, to bi se moglo učiniti strogo poverljivo i na ličnost gospodina Bana. S obzirom na narodno raspoloženje, za stanje u narodu može se reći da je vrlo teško, posto se sa pitanjem Konkordata dovode u vezu i najviše ličnosti u zemlji, ali mora se prezati da ne dođe do ozbiljnijih pokreta...”⁹¹

Za vrijeme haotične situacije u vezi konkordata širom Drinske banovine održavane su demonstracije koje su bile poprilično nasilne i tragične jer je nekoliko ljudi smrtno stradalo na istima. U Sarajevu je tokom sukoba policije i demonstancata smrtno stradala jedna nedužna žena koja se slučajno zatekla na mjestu incidenta.⁹² Nakon što se situacija smirila uhapšeno je oko 50 lica, koji su radi učestvovanja u demonstracijama kažnjeni novčano, a ono što je interesantno većini je novčanu kaznu isplatila Jugoslavenska narodna stranka, što je za vlast bio jasan znak da iza protesta stoje pojedinci iz opozicije. U Bijeljini je izvršen napad na privatni posjed narodnog zastupnika Ljubomira Pantića radi njegovog stava o konkordatu.⁹³ Slični ispadi su se dešavali i u Čačku, gdje je na protestima demonstancata došlo do sukoba sa pripadnicima JRZ koji su napravili svojevrzni kontramiting. U Šapcu su protiv konkordata održavane i litije, a jedna takva održana je na inicijativu episkopa šabačko-valjevskog Simeona.⁹⁴ Navedena litija je bila poprilično brojna jer se navodi da je u njoj učestvovalo oko 10 hiljada ljudi, a cijela priča oko litija je bila interesantna jer su pojedina slična okupljanja u nekim drugim banovinama bila zabranjivana, no navedena u Drinskoj banovini je održana. Krhke međunacionalne odnose pitanje konkordata dodatno je poljuljalo, čemu svjedoče i pojedine tučnjave između pravoslavaca i katolika. Jedan takav nemili incident dogodio se u

⁹⁰ Grupa autora, *Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije: konkordat iz 1935. godine*, Nova prisutnost, Zagreb, 2016, 302.

⁹¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 348.

⁹² Isto, 345.

⁹³ Isto, 354.

⁹⁴ Isto, 356.

Zavidovićima, pri čemu je jedno obično kafansko prepucavanje dovelo do tuče, ali naizgled bezazleni povici otkrivaju suštinu podjele društva. U konkretnom incidentu u Zavidovićima pravoslavci su skandirali pozitivno o kralju, dok su katolici skandirali Mačeku. Na tom običnom primjeru ogleđa se stvarna “plemenska” podjela protiv koje je zvanična vlast Jugoslavije od svojih početaka vodila velike bitke.⁹⁵

Nije nikakva novost da vjerski službenici tokom svog službovanja koriste moć, uticaj koji imaju na vjernike u svrhu širenja određenih političkih poruka. Tako je vlast Drinske banovine optuživala nadbiskupa vrhbosanskog Ivana Šarića da na svojim propovijedima koje prvobitno imaju vjerski karakter, zapravo u sebi kriju mnogo političkih poruka. Vlast opisuje da je nadbiskup Šarić svoje skupove završavao riječima “Živeo Dr. Maček, živela slobodna Hrvatska!”, a tokom skupova je koristio i slogan nekadašnje HSS “Vera u Boga i seljačka sloga”.⁹⁶ Kao najveću smetnju među hrvatskim narodom u Drinskoj banovini vlast je vidjela u nadbiskupu Šariću koji je po njihovom mišljenju hrvatski narod navodio na nepovoljan odnos prema Jugoslaviji. Srpski narod u Drinskoj banovini je generalno bio odan politici Kraljevine Jugoslavije, međutim nakon što je u javnost stiglo pitanje konkordata, odanost je zamijenila sumnja i zebnja. Muslimani su se po pitanju konkordata vodeći od strane Spahe većinski držali po strani. Stanje u Drinskoj banovini kada je riječ o konkordatu umirila je odluka državnog premijera da definitivnu odluku o konkordatu odgodi čime su uzburkani duhovi smireni.

Alojzije Stepinac je kazao “Mi tuđe nećemo ali svoje tražimo, i meni je drago da vas Hrvate mogu pozdraviti u hrvatskoj Bosni i Hercegovini”. Kao visoki crkveni autoritet Stepinac je Bosnu i Hercegovinu smatrao hrvatskom što nikako nije išlo u korist jugoslavenske politike, niti je moglo popraviti na bilo koji način odnose između naroda, jer svojatanje zemlje i ovakve riječi samo su radile na većoj podjeli.⁹⁷

Nakon izbora 1938. krvavi međuvjerski sukobi su nastavljeni. Oko 25 pravoslavaca je prolazeći kroz mjesto Kijevo u blizini Sarajeva, navodno provokativno nastupilo prema kafani u kojoj su većinski sjedili muslimani, koji su ih u povratku dočekali i fizički napali u okviru odmazde.⁹⁸ Kasnije je taj događaj povukao za sobom lanac nasilja radi osvete. U Kreševu se dogodio sukob katolika i muslimana kada je jedan katolik kazao “po zemlji se ni oralo ni

⁹⁵ Rodinis, *Izvjestaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 357.

⁹⁶ Isto, 350.

⁹⁷ Isto, 499.

⁹⁸ Isto, 623.

kopalo a po Spahi se ne sudilo”.⁹⁹ Navedenu rečenicu muslimani koji su je čuli su shvatili kao provokaciju, na što su počeli vrijeđati Mačeka, a sve skupa je izrodilo fizički obračun. Razmirice nisu nastajale samo kao razlog neke otvorene provokacije u vidu izrečenog ili urađenog, podloga za međusobne svađe bile su i u sprovođenju određenih vjerskih obreda u javnoj ustanovi/javnosti, koje bi neka od strana smatrala kao nametanje i povredu svojih vjerskih osjećaja. Upravo iz tih razloga predsjednik opštine Bjelašnice (musliman), je prijetio tužbom učiteljici iz osnovne škole u Hadžićima koja se skupa sa pravoslavnom i katoličkom djecom krstila pred muslimanskom, što je smatrano za pogrešnu praksu. Takvi različiti stavovi su nepobitno budili zle duhove i pravili dodatne razdore, jer ono što je jednima bilo normalno, drugoj strani nije i suštinski problemi među narodima nikada nisu bili riješeni niti su bili dio prošlosti.¹⁰⁰

⁹⁹ Isto, 624.

¹⁰⁰ Rodinis, *Izvištaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 624.

Industrija i radna snaga u Drinskoj banovini

Privredu na većem dijelu Drinske banovine kraj Prvog svjetskog rata zatekao je u poprilično teškom stanju.¹⁰¹ Period između dva svjetska rata trebao je biti iskorišten za oporavak i rast industrije, međutim statistički parametri pokazuju da nije ostvaren dovoljan napredak. U količini kapitalnih investicija u industriji period između 1918. do 1938. godine pokazuje kako je broj u odnosu na period prije 1918. smanjen za polovinu. Najznačajnija industrijska grana u Drinskoj banovini bila je drvna industrija koja je imala najveći broj preduzeća, zapošljavala je najveći broj ljudi i ta industrija je bila najprofitabilnija. Osim drvne značajan broj preduzeća imale su prehrambena, industrija građevinskog materijala, tekstilna (nekoliko fabrika čarapa, džempera, šalova za domaće tržište) i grafička.¹⁰² Prema podacima iz 1933. godine u Drinskoj banovini radilo je 216 industrijskih preduzeća od kojih je određeni broj bio u vlasništvu stranaca koji su nerijetko znali ostvarivati investicije na tlu Drinske banovine. Razlog za takvu aktivnost može se pronaći u nezainteresovanosti domaćih investitora za ulaganjem u industriju, uz koju su išle komplikacije i poteškoće sa skupljanjem veće količine domaćeg kapitala za ulaganje.¹⁰³ U istoj 1933. godini u Drinskoj banovini radilo je oko 8300 zanatskih¹⁰⁴, i oko 8300 raznih trgovačkih radnji.¹⁰⁵

Veliki problem i kočnica za razvoj industrije u Drinskoj banovini predstavljala je jako loša željeznička i putna infrastruktura. Ono što je još više problematično jeste slab razvoj putne infrastrukture kroz godine, kada se uporede podaci iz 1929. i 1935. godine broj novoizgrađenih kilometara puteva je poprilično slab. (4502 km 1929., 4519 km 1935.). Ukupna dužina željezničkih pruga iznosila je 947 km što nije bilo dovoljno da bi se zadovoljile potrebe.¹⁰⁶

Stanje privrede, radničke klase i zakona koji su uređivali položaj i prava radnika nisu bili u najboljem stanju u Kraljevini Jugoslaviji, pa tako i u Drinskoj banovini. To je bio jedan od razloga što je Albert Toma, direktor Međunarodnog biroa rada u Ženevi u aprilu 1931. godine posjetio Drinsku banovinu, te obavio niz sastanaka sa predstavnicima banovine, na kojima se razgovaralo o položaju radnika i njihovim zakonski propisanim pravima. Generalni

¹⁰¹ Hrelja, *Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine*, 127.

¹⁰² Isto, 128.

¹⁰³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 357.

¹⁰⁴ Isto, 356.

¹⁰⁵ Isto, 354.

¹⁰⁶ Hrelja, *Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine*, 155.

zaključak sastanka obje strane bio je takav kako je privreda Drinske banovine u ne baš dobrom stanju, kako mnoge zakonske regulative nisu riješene onako kako to treba biti učinjeno, da je mnogo posla pred vladajućim strukturama da bi se na adekvatan način definisalo zakonodavstvo koje će se ticati radničke klase, kako bi se stanje u privredi generalno popravilo.¹⁰⁷

Problem slabe industrije i nezaposlenosti je bio vrlo prisutan u javnom diskursu i o tom problemu se učestalo razgovaralo. Postojale su grupe ljudi koje su o nezaposlenim ljudima pričali kao o krivcima za to što su nezaposleni, te da validno opravdanje za nezaposlenost ne postoji, da takvo stanje moraju sami promijeniti a ne država. Navodili su se primjeri država koje su u svojim zakonima nezaposlenim ljudima oduzimali različita prava npr. pravo glasa na izborima, i sl. kako bi se natjerali da pronađu posao. Kraj 1932. obilježila je nestabilna privredna situacija koja je za posljedicu imala značajne probleme radničke klase koji su izlaz iz te situacije pokušavali pronaći kroz organizovanje štrajkova. Šumska preduzeća u Drinskoj banovini i njihova proizvodnja, rast, razvoj su bili u zastoju, radnicima su dnevnice isplaćivane neredovno i neblagovremeno. U Ugljenokopu Montanika na Majevidici došlo je do štrajka radnika i obustave rada radi neisplaćenih plata, što su komunisti iskoristili zarad širenja letaka u kojima su promovisali ideje komunizma.¹⁰⁸ U rudnicima u Kaknju situacija je bila identična, dok je za rudnike u Zenici predočeno da su radnici plate za august dobili u oktobru, te da u zeničkim rudnicima vlada veliko nezadovoljstvo. U zeničkoj Željezari proizvodnja je dramatično opala radi smanjene potražnje, to je dovelo do ogromnog smanjenja broja zaposlenih tako da je iz Željezare krajem 1932. godine otpušten čak 781 radnik.¹⁰⁹

Tokom 1934. godine Drinsku banovinu je zadesila jedna od najvećih rudarskih nesreća koju je do tog dana upamtilo područje Kraljevine Jugoslavije. U Kaknju, 21. aprila 1934. godine došlo je do eksplozije u rovu Pope, pri čemu su svi rudari, njih ukupno 127 koji su se našli u rovu u momentu tragedije, smrtno stradali.¹¹⁰ Prve informacije o navedenom događaju nisu ponudile više detalja o tome kako je i šta je dovelo do nesreće, no navodi se naknadna reakcija koja je bila humanitarnog karaktera, te da je kralj došao da obiđe unesrećene porodice i mjesto tragedije i da je tim putem obećao pomoć za porodice stradalih u vidu penzija kako bi porodice rudara mogle nastaviti živjeti i pored gubitka kojeg su doživjele. Ono što je

¹⁰⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 238.

¹⁰⁸ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga III (1936-1939)*, 452.

¹⁰⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 148.

¹¹⁰ <http://kakanj.gov.ba/v5/21-april-1934-godine-velika-rudarska-nesreca-u-kaknju/>

interesantno je da ban u izvještaju o nesreći navodi da se rad u rudniku nastavio, da nesreća nije uništila moral ljudstva za radom, te da je značajan broj prijavljenih za posao u rudniku. Razlog nesreće je naveden kao nesretan slučaj, ban u narativu koji je stvarao oko nesreće stavlja u prvi plan reakciju države, koja je po njegovom mišljenju apsolutno adekvatna i uredna, te se stiče utisak da su ljudske žrtve usljed priče o državi apsolutno pale u drugi plan.¹¹¹

Oko 46% površine Drinske banovine bilo je prekriveno šumom i obradivim zemljištem te se iz tog podatka lahko može doći do zaključka zašto je drvna industrija bila najvažnija za područje Drinske banovine. Ova industrija je kao i svaka druga imala raznih problema, međutim zahvaljujući prirodnom bogatstvu drvo je eksploatisano u značajnoj mjeri. Drvna industrijska grana bila je orijentisana na izvoz, stoga su prihodi i uspješnost te grane ovisili od zainteresovanosti stranog tržišta. S obzirom na globalnu ekonomsku krizu koja je vladala krajem dvadesetih godina 20. stoljeća, strana tržišta su počesto bila nestabilna, što je direktno uticalo na fabrike drvne industrije u Drinskoj banovini, koje su s vremena na vrijeme radi ne postojanja mjesta za plasmanom svojih proizvoda morala obustavljati proizvodnju. Po vrsti drveća u Drinskoj banovini mogu se istaći bukva, hrast i četinjasto drvo, najviše se izvozilo u Italiju i to 67%, zatim Francusku 14%, Grčku 5%, Španiju 3%, Mađarsku 3% dok je na ostale zemlje svijeta otpadalo 8%.¹¹² Najveća drvna preduzeća koja su imala djelatnost u Drinskoj banovini bila su: Krivaja Zavidovići (oko 4000 radnika), Našička tvornica iz Zagreba (oko 600 radnika), Varda iz Sarajeva (oko 1000 radnika), Ustiprača (oko 600 radnika), Ugar iz Turbeta (oko 300 radnika), Suvobor iz Obrenovca (oko 300 radnika), Kroacija iz Zagreba (oko 180 radnika), Ozren iz Srednjeg (oko 140 radnika).¹¹³

Industrijska grana koja je imala perspektivu razvoja u Drinskoj banovini je turizam. Za vrijeme postojanja Drinske banovine ne mogu se istaći posebno impresivni podaci kada je riječ o turizmu, koji je u ovoj banovini bio povezan najviše sa banjskim turizmom (Banja Koviljača, Ilidža, Kiseljak, Obrenovac, Tuzla, Crni Guber kod Srebrenice, Fojnica). Osim banjskog turizma može se istaći područje gradske jezgre Sarajeva koje je stranim turistima bilo interesantno, te planinski turizam Bjelašnica, Jahorina i sl.¹¹⁴ Kada je riječ o rudnim bogatstvima najviše se ističe eksploatacija ugljena pri čemu su najznačajniji rudarski gradovi bili Kakanj, Zenica, Fojnica, Goražde, Tuzla, Ugljevik, Breza, Ljubija. Većina rudnika je bila

¹¹¹Rodinis, *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 388.

¹¹² Isto, 550.

¹¹³ Isto, 345-348.

¹¹⁴ Rodinis, *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 456.

u vlasništvu države, dok su na neke pravo eksploatacije polagala privatna lica. Kada bi se težilo sumiranju industrije Drinske banovine u par rečenica, započelo bi se sa pričom o ekonomskoj krizi koja je tada predstavljala globalni problem. Nerazvijenost sistema, fabrika i svih pratećih faktora od kojih ovisi industrija jedne zemlje bili su karakteristika stanja. Eksploatacija prirodnog bogatstva sama po sebi nije bila problematična, međutim veliki problemi su nastajali kada bi izvoz na strano tržište iz bilo kojeg razloga zakazao, što bi usljed ne postojanja drugog plana osim izvoza, mnoge fabrike i industrijske grane bacilo na koljena. O nestabilnosti preduzeća govore podaci iz 1932. godine kada je usljed krize na tržištu fabrika Varda obustavila proizvodnju otpustivši oko 1000 ljudi, Željezara u Zenici je iste godine radila samo dva do tri dana sedmično jer posla nije bilo. To je bila karakteristika većine preduzeća koja su poslovala nestabilno, bez alternativnih rješenja na eventualne probleme pri plasiranju proizvoda, kada bi posezali za obustavom proizvodnje i otkazima, čekajući da se stanje na inostranom tržištu popravi kako bi proizvodnja ponovo krenula.

Zdravlje u Drinskoj banovini

Zdravstveni sektor predstavlja jednu od okosnica društva i iznimno je bitan za njegovo funkcionisanje. Kao što je u nekim od prethodnih poglavlja već naglašeno zdravstveni sektor u Drinskoj banovini se suočavao sa velikom brojem problema, a u narednim redovima bit će predstavljene ti problemi i osnovne informacije koje se tiču zdravstva na tlu Drinske banovine tokom njenog postojanja. Uzevši kontekst vremena u obzir i činjenicu da u tom periodu svijest ljudi o zdravlju i važnosti posjećivanja ljekara nije bila na potrebnom nivou vlast je pokušavala institucionalno raditi na poboljšavanju mentaliteta kod ljudi kroz prikazivanje filmova, izložbi, predavanja, edukacija i sl. koje su za cilj imale uvjeriti ljude da svoju djecu i sebe liječe kod doktora i ustanova kojima je to svrha postojanja.¹¹⁵ Veliki problem zdravstvene struke bila je neadekvatna infrastruktura, te je vlast pokušavala u mjestima gdje je to bilo prijeko potrebno izgraditi ambulante, zdravstvene stanice i sl. Za vrijeme postojanja Drinske banovine na njenom teritoriju otvorene su sljedeće zdravstvene ustanove: zdravstvena stanica u Janji, ambulanta na Palama, seoska ambulanta u Kozluku, ambulanta u visočkom srezu, ambulanta u Guči, u Sarajevu bolnica za zarazne bolesti, u Metiljci rehabilitacioni centar za djecu, ambulanta u Žljebu.¹¹⁶ Navedeni izgrađeni objekti nisu riješili sve probleme, s obzirom da je ostalo još mnogo sela i mjesta u kojima nisu postojale ambulante, a one najbliže su bile poprilično udaljene, tako da po automatizmu stanovništvo nije moglo imati adekvatnu njegu. U pojedinim mjestima radi političkih peripetija, svađa ili samovolje određenih pojedinaca, projektna dokumentacija i namjera za izgradnju zdravstvenih ustanova nije bila iskorištena i provedena, te je narod nerijetko bio taoc političkih igrica.¹¹⁷

Kada je riječ o narodnom zdravlju naredni veliki problem je predstavljala ekonomska situacija u narodu koja nije bila na zavidnom nivou. Naime, ukoliko bi porodica bila siromašna od potrebnog liječenja svojih ukućana bi bili primorani odustati jer nisu imali dovoljno novca za kupovinu potrebnih lijekova koji su počesto bili preskupi. Na zdravlje pojedinaca uticala je negativno i lična higijena što je opet uzročno-posljedično vezano sa siromaštvom jer pojedine kuće nisu imale dovoljno novca za kupovinu hemijskih potrepština,

¹¹⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 108.

¹¹⁶ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 255.

¹¹⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 276.

ili za normalno i svakodnevno mijenjanje i pranje lične odjeće, što je zatim dovelo do neadekvatne lične higijene što je stvaralo zaraze i loše uticalo na zdravlje.¹¹⁸ Loša i nerodna godina u poljoprivredi znala je stanovništvo staviti u iskušenje povezano sa normalnom ishranom pa je nedovoljna i nekvalitetna ishrana također počesto dovela stanovništvo u zdravstvene neprilike. Pitanje pitke vode je jedno od gorućih problema jer značajan broj sela i mjesta nisu posjedovala infrastrukturu koja bi im pružala mogućnost korištenja zdrave vode.¹¹⁹ Mogu se navesti različiti primjeri teškoća s kojim se stanovništvo u tom periodu suočavalo kao što je narod sela Crvica, Podravno, Zalužje, Rakovac u srebreničkom srezu koje je bilo prinuđeno pješaćiti cca sat vremena do mjesta na kojem su mogli natočiti i koristiti pitku vodu.¹²⁰ Ta činjenica dovoljno pojašnjava koliki je to bio problem u životima ljudi, a koji je direktno uticao i na njihovo zdravlje. Među istaknutim problemima kada je riječ o zdravlju važno je istaknuti i problem alkoholizma koji je bio prisutan u Drinskoj banovini. Nadređeni su pokušavali suzbijati alkoholizam i prikazati ljudima njegovu štetnost po čovjekovo zdravlje kroz predavanja, prikazivanje filmova i sl. a u cijelu akciju su se uključile banske, vjerske, obrazovne ustanove koje su radile na popravljanju stanja. Ponekad bi i pogrešne ljekarske procjene napravile velike probleme kao što se desilo tokom 1932. godine u Bijeljini kada je bolest koja se pojavila ocijenjena kao ne tako teška, te se nije pristupilo rješavanju problema na prigodan način što se kasnije obilo o glavu jer se radilo o epidemiji morbila koja je usmrtila značajan broj ljudi u bijeljinskom srezu, pogotovo na selima. Područje Bijeljine je bilo pogotovo kritično kada je riječ o malariji i tuberkulozi, te se Bijeljina smatrala centrom ovih bolesti u banovini. Bolesti s kojima se stanovništvo najviše suočavalo su: trbušni tifus, šarlah, endemični sifilis, male boginje, difterija, paratifus, dizenterija, gušobolja, tetanus, srdobolja, crveni vjetar, crni prišt, morbili, pjegavac, meningitis...¹²¹

Banska vlast je imala ustaljene aktivnosti koje je provodila a koje su se ticale vakcinacije, redovnog inspektorskog ispitivanja stepena higijene u državnim ustanovama, ugostiteljskim objektima, brijačnicama, pekarama, mesarama i sl. U objektima u kojima situacija ne bi bila zadovoljavajuća propisivane su kazne. Zdravstvene ustanove su nudile i besplatne preglede i liječenje kako bi kod ljudi stvorili naviku odlazaka ljekaru i skidanja stigne s te aktivnosti koja je postojala pogotovo kod žena muslimanki. Ukoliko bi došlo do

¹¹⁸ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 420.

¹¹⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 213.

¹²⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 278.

¹²¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 147.

epidemije i širenja bolesti zdravstvene ustanove su provodile aktivnosti slične današnjim, najvažnije je bilo otkriti ko je zaražen te nakon toga ograničiti kretanje zaraženih kako bi se spriječilo širenje zaraze.

U Drinskoj banovini je tokom 1929-1941. godine postojala jedna državna bolnica (u Sarajevu), tri općinske bolnice (Sarajevo, Brčko, Bijeljina), te sedamnaest općinskih bolnica i to u: Bajinoj Bašti, Guči, Ivanjici, Goraždu, Kladnju, Ljuboviji, Loznici, Čačku, Rogatici, Srebrenici, Šapcu, Travniku, Tuzli, Užicama, Valjevu, Višegradu, Vlasenici. Tokom godina broj ljekara u Drinskoj banovini je varirao između 350 i 400.¹²² Nakon napisanog može se izvesti zaključak da je situacija u zdravstvenom sektoru u Drinskoj banovini bila teška, no s obzirom da se radilo o periodu između dva rata posmatrajući realno nije moguće očekivati da se svi problemi riješe preko noći i nestanu. Za ovako ozbiljna pitanja stvar napretka je u kontinuiranom procesu, i kreiranju boljeg stanja na duže staze što je bio i cilj političkih struktura u Drinskoj banovini, na kojem su one radile.

Značajan društveni problem bilo je stambeno pitanje, pri čemu su se posebno isticale visoke kirije. Veliki broj stanovništva Drinske banovine nije bio u mogućnosti posjedovati stambeni objekat u privatnom vlasništvu te su u skladu s tim morali stanove i kuće uzimati pod zakup i plaćati kirije. Pojedina mišljenja iz tog perioda kazuju kako radi visokih kirija ljudi nisu mogli priuštiti osnovne životne potrebe sebi niti svojoj djeci, što je dalje vodilo ka razvitku raznih bolesti pri neadekvatnom načinu liječenja, stila života, ishrane, te generalno društvo koje jedva zadovoljava osnovne životne potrebe teško napreduje. Jedan od primjera takvog života jesu izvjesna trojica učenika koji se spominju u banovim izvještajima, a za koje se kaže da su živjeli u jednoj sobi, te su usljed plaćanja velike kirije i života u malom prostoru, oštetili svoje zdravlje i oboljeli. Da priča o visokim kirijama u Kraljevini Jugoslaviji nije neutemeljena svjedoče podaci Međunarodnog biroa rada iz Ženeve koji je Kraljevinu po visini kirije svrstao među najskuplje evropske zemlje za život.¹²³

¹²² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 340.

¹²³ Rodinis, *Izveštaj o situaciji u Drinskoj banovini I (1929-1931)*, 398.

Poljoprivreda

Najznačajnija privredna grana u Drinskoj banovini bez ikakve sumnje bila je poljoprivreda. Područje bogato plodnom zemljom, u tom periodu s ne tako jakim industrijom, te je poljoprivreda za mnoge bila zanimanje za koje su bili predodređeni. Kao najvažnija grana pitanje poljoprivrede je potrebno posmatrati s više aspekata koji se odnose na njene karakteristike, pozitivne, negativne stvari, probleme i sl. Stanovništvo Drinske banovine najviše se bavilo ratarstvom, stočarstvom, pčelarstvom, vinogradastvom, voćarstvom, i sl.¹²⁴ Kada je riječ o ratarskim proizvodima najzastupljenije vrste koje su se uzgajale su pšenica, ječam, raž, kukuruz, krompir, grah, grašak, zob. To naravno nisu bile jedine djelatnosti ali ističu se po svojoj količini. Kada je riječ o voćarstvu uzgajale su se jabuke, šljive, orasi, džanarike, trešnje, kajsije, dunje, maline, breskve, višnje, i sl. Domaće životinje koje su se najviše mogle pronaći na pašnjacima su krave, konji, svinje, volovi, koze, ovce.¹²⁵

Poljoprivrednici Drinske banovine suočavali su se s raznim problemima od kojih je onaj najveći bio finansijske prirode, a ogledao se u činjenici visokih cijena industrijskih proizvoda potrebnih za rad, te na koncu visoke porezne takse, te se počesto dovodila u pitanje isplativost rada, i to koliko zapravo seljaku ostane novca kada plati sve što mora. O problemima seljaka i bunama protiv plaćanja poreza već se pisalo, a navedeni problem je bio aktualiziran pogotovo u situacijama nerodnih godina ili u slučaju elementarnih nepogoda kakve su se znale desiti, te bi onda sav trud poljoprivrednika propao, a alternative su bile neadekvatne. Država kroz svoj aparat nije uspijevala nadokaditi i vratiti zauzvrat poljoprivrednicima, i to nije bio samo slučaj povezan isključivo s njima već generalno, o čemu piše Seka Brkljača kroz pojašnjavanje banovinskog birokratskog aparata.¹²⁶ U teškim situacijama državne ustanove su pokušavale pomoći pri čemu se ističu Banska uprava, Crveni krst, Ministarstvo socijalne politike, Ministarstvo poljoprivrede. Oni su udruženim snagama seljacima pomagali kada je riječ o dodjeljivanju hrane i ostalih egzistencijalnih potrepa. Citat koji govori o situaciji u Valjevskom srezu u drugoj polovini tridesetih godina kvalitetno oslikava situaciju koja se dešavala s vremena na vrijeme: „Pomoć koja je dobivena do danas i suviše je mala, jer je ovaj srez pasivan i trebalo je slati srezu što veću količinu ljudske i stočne

¹²⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 39-40.

¹²⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 152.

¹²⁶ Seka Brkljača, *Politika prema bosanskohercegovačkim opštinama i opštine prema politici u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2004, 251.

hrane. Jer je bojazan, da narod ne počne da umire od gladi.“¹²⁷ Banska uprava je marljivim stočarima dodjeljivala stoku, dok je na raspoloaganju poljoprivrednicima bila i zadruga putem koje su mogli ostvarivati određene beneficije i dobijati pomoć u vidu kredita i sl.

U svrhu edukacije poljoprivrednog stanovništva širom Drinske banovine održavani su tečajevi za poljoprivrednike, s raznim temama kao što je ratarstvo, voćarstvo, stočarstvo, higijena, zadrugarstvo, prosvjeta i sl. Besplatni tečajevi su služili da se situacija kod poljoprivrednika popravi i da nauče nešto novo. Ponekad bi bile organizovane ekskurzije poljoprivrednika u druge banovine gdje bi na licu mjesta pratili, gledali i slušali iskustva drugih poljoprivrednika, te bi onda korisne prakse mogli primjenjivati i u svom radu.¹²⁸ Poljoprivreda ovisi i o (ne)postojanju nepogoda u vidu onih vremenskih ili bolesti stoke kao što su antraks, svinjska kuga, bjesnilo, sakagija, šuga, kolera peradi i sl.. Nedovoljan broj veterinara otežavao je zdravstvenu situaciju stoke, te je to bio ogroman problem za stočare, jer je smrtnost njihovih životinja bila jako velika. Plasman proizvoda na domaće tržište je bio primaran, no izvoz je također bio jako važan za prodaju. Od posebnog značaja za izvoz je bila šljiva koja je u ogromnim količinama odlazila za Austriju, Čehoslovačku, Poljsku, Švicarsku, Holandiju.¹²⁹

U srezu Čajniče česti problemi s elementarnim nepogodama uticali su na to da je stanovništvo imalo problema sa svojim usjevima, a kasnije prehranom, prodajom i sl. U prva dva mjeseca 1932. godine u taj srez je uvezeno 14 vagona hrane, dok je za cijelu godinu potrebno uvesti 200 vagona po 10 tona, te je s pravom postojala bojazan da li će se stanovništvo moći prehraniti na adekvatan način tokom te godine. Osim problema s elementarnim nepogodama, običnog čovjeka u Čajničkom srezu dosta je opterećavao problem duga, pri čemu su kamate bile ogromne, a mogućnost odgođenog plaćanja ukinuta, što kada se stavi u kontekst teške finansijske situacije uzrokovane raznim faktorima, običnog čovjeka je dovodilo u vrlo tešku egzistencijalnu situaciju.¹³⁰

U Mrčajevcima aprila 1933. godine je došlo do seoske bune, kada su se seljaci nezadovoljni svojim stanjem, te dugovima kojima su bili opterećeni, a nisu ih mogli vraćati, odlučili dići glas i protestovati protiv vlasti. Oko 500 učesnika bune, izazvalo je nered, sukob s organima javnog reda i mira, te proizvelo značajan broj uhapšenih i povrijeđenih.

¹²⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 84.

¹²⁸ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 64.

¹²⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 215.

¹³⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 20.

Cijeli događaj se opisuje kao nasilan, te da je policija bila prinuđena koristiti vatreno i hladno oružje kako bi se situacija smirila.¹³¹

Iako su godine prolazile naplata poreza je i dalje znala dovesti do incidentnih situacija, što se i desilo u selu Gornja Smoluća, u tuzlanskom srezu pri čemu su inspektori napadnuti u zasjedi od strane nekoliko seljana koji su naoružani hladnim oružjem napali i povrijedili državne inspektore. Svi izvršiocu navedenog napada su uhapšeni, određen im je pritvor od 10 dana, a njihov slučaj je ostao na sudu, tako da je potencijalna kazna mogla biti još veća. S obzirom da nisu porez platili onako kako su trebali, država je pristupila izvođenju alternativnog plana koji je predstavljao oduzimanje imovine u vrijednosti poreskog nameta.¹³²

¹³¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 235.

¹³² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga II (1932-1935)*, 433.

Obrazovanje u Drinskoj banovini

Obrazovni sistem predstavlja vrlo važan segment svakog društva, s obzirom da se kroz njega formira omladina na kojoj počiva budućnost svakog društva. U Drinskoj banovini sistem obrazovanja je imao organizacionu strukturu kao i ostatak Kraljevine Jugoslavije i nije se razlikovao u odnosu na ostale dijelove države. Ono što je karakterisalo situaciju u obrazovanju u Drinskoj banovini jeste teška ekonomska kriza i slaba organizacija. Drinskoj banovini je hronično nedostajalo obučenog kadra i adekvatna infrastruktura. Tome u prilog ide činjenica da se tokom 1930. godine u skoro svakom srezu gradila po jedna osnovna škola,¹³³ i taj trend je trajao do samoga kraja postojanja Drinske banovine. Usljed nedostatka školskih zgrada značajan broj djece nije bio u mogućnosti pohađati školu ili su to bili primorani činiti u teškim uvjetima. Škole su se suočavale i sa problemom nedostatka školskog pribora, koji se kao i mnogi drugi problemi nisu mogli riješiti radi teške finansijske situacije koja se oslikavala u tome da su mnoge škole bile zadužene, te svoje dugove nisu mogle vraćati. Školska godina je završavala na Vidovdan 28. juna, nakon čega bi započeo dvomjesečni raspust. Krajem augusta/početak septembra učenici bi se vratili u školske klupe i naredni raspust je predviđen za kraj kalendarske godine tj. božićne praznike, nakon kojih bi se djeca vratila u klupe do početka narednog raspusta krajem juna.¹³⁴

Problemi u prosvjeti su bili izraženi i u tu svrhu je osnovano Udruženje učitelja Drinske banovine, koje je na svojim sastancima, na kojima je okupljalo prosvjetne radnike s područja cijele banovine diskutovalo o stanju u prosvjeti i načinima kako popraviti tešku situaciju. Na jednom od prvih sastanaka, udruženje je donijelo rezoluciju po kojoj se traži pomoć prosvjetnom kadru u vidu beskamatnih pozajmica iz državne kase ukoliko dođu u tešku finansijsku situaciju, zatim traži se da svaki prosvjetni radnik prije zvaničnog samostalnog početka rada dobije nekoliko godina prakse na kojoj će se obučiti za rad. Traži se osnivanje muzeja, učiteljskih univerziteta, biblioteka i sl. te da se prosvjetnim radnicima

¹³³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini I (1929-1931)*, 217.

¹³⁴ Isto, 327.

omogućće redovna i adekvatna primanja, da ne moraju ići po više puta u zgradu sreza kako bi im plata bila isplaćena.¹³⁵

Osim problema sa manjkom nastavnog kadra problem za škole su stvarale i disciplinske prijave kojima su nastavnici bili podložni iz raznih razloga kao što je tjelesno kažnjavanje djece, svojevrijedno odsustvo sa posla, neadekvatno obavljanje radnih zadataka i sl. Strukturu škola u Drinskoj banovini činile su osnovne škole, više narodne škole, građanske škole, gimnazije, učiteljske škole, srednje stručne škole. Obrazovanje je počinjalo u osnovnim školama kojih je 1933. godine u Drinskoj banovini bilo 651, s tim da je taj broj iz godine u godinu rastao, čemu svjedoči podatak da je iste godine 36 osnovnih škola bilo u izgradnji.¹³⁶ Nakon osnovne škole koja je trajala četiri godine đak koji nije imao mogućnost pohađati neku od srednjih škola bi svoje obrazovanje mogao nastaviti u nekoj od viših narodnih škola.¹³⁷

U Drinskoj banovini postojale su građanske škole koje su se otvarale u gradovima i služile su učenicima koji svoje obrazovanje nisu nastavljali u nekoj od gimnazija. U građanskim školama učenici su sticali znanja iz trgovine, industrije, privrede. Nisu bile cijenjene kao gimnazije ili učiteljske škole čemu svjedoči činjenica da građanske škole uopće nisu imale status srednjih škola, međutim omogućavale su onima koji ih završe da svoje školovanje nastave na višem nivou, tj. u učiteljskim školama. Građanske škole su trajale četiri godine.¹³⁸ U Drinskoj banovini postojalo je 16 građanskih škola (podatak za 1932. godinu), od čega je jedna bila muška, sedam ženskih, te osam mješovitih. Građanske državne škole bile su u Varešu, Zenici, Sarajevu (dvije), Brčkom, Rogatici, Tuzli, Zvorniku, Travniku, Požegi, Loznici, dok su privatne bile u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Brčkom, Travniku.¹³⁹ Može se izvući zaključak da je većina građanskih škola bila u bosanskom dijelu Drinske banovine.

Gimnazije su bile prestižne škole koje su se dijelile na nepotpune (trajanje četiri godine), i potpune u trajanju od osam godina. U Drinskoj banovini je postojalo nekoliko gimnazija, u Sarajevu su radile dvije muške i jedna ženska, dok u Bijeljini, Loznici, Valjevu, Tuzli, Čačku, Užicama, Šapcu po jedna. Osim navedenih državnih radile su i privatne i to Franjevačka gimnazija u Visokom, Nadbiskupska gimnazija u Travniku, Šerijatska gimnazija

¹³⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga I (1929-1931)*, 242.

¹³⁶ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini II (1932-1935)*, 203.

¹³⁷ Isto, 459.

¹³⁸ Grupa autora, *Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918.-1941.*, *Napredak br. 152*, Zagreb, 2011, 495-519.

¹³⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini II (1932-1935)*, 206.

u Sarajevu. Tokom 1934. godine broj đaka u gimnazijama bio je 8167, od čega je 5890 muškog spola i 2277 ženskog.¹⁴⁰

Učiteljske škole su bile jako cijenjene, trajale su pet godina što je njihov ukupan broj u Drinskoj banovini (podatak iz 1932. godine). Postojale su četiri državne učiteljske škole i to dvije u Sarajevu, te po jedna u Užicama i Šapcu, dok je Učiteljska škola sv. Josipa u Sarajevu bila jedina privatna takve vrste. Dok je u gimnazijama značajno veći broj muškaraca pohađao nastavu, u učiteljskim školama je obrnuta situacija te je tokom 1932. godine bilo više učenika ženskog spola njih 542, dok je učenika muškog spola bilo 361.¹⁴¹

Viši stepen obrazovanja u Drinskoj banovini predstavljale su stručne škole kojih je bilo u raznim mjestima, no po njihovom broju i raširenosti može se izvući zaključak da su služile u značajnoj mjeri integraciji pripadnica ženskog spola u industriju. Ženske stručne škole nalazile su se u sljedećim mjestima: Arilje, Bajina Bašta, Bijeljina, Bosanski Šamac, Brčko, Čačak, Guča, Loznica, Obrenovac, Požega, Sarajevo, Srebrenica, Šabac, Užice, Ub, Valjevo, Vlasenica, Zvornik, Čajniče, Zenica, Višegrad, Ivanjica, Travnik, Lajkovac. Osim navedenih ženskih škola postojala je Srednja tehnička škola u Sarajevu, kao i Trgovačka akademija u Sarajevu, dok su muške zanatske škole postojale u Sarajevu, Visokom, Užicama i Tuzli.¹⁴²

Osim predstavljene strukture obrazovnog sistema u Drinskoj banovini postojali su i razni kursevi na kojima je stanovništvo imalo priliku naučiti nešto novo. Tako se mogu istaknuti kursevi za nepismene, kursevi za domaćice, itd. Država je preko banovina na različite načine pokušavala raditi na poboljšavanju obrazovnog sistema, međutim generalni je utisak da je za to trebalo mnogo više novca, ali prvenstveno vremena kako bi aktivnosti pri edukaciji mogle doći do izražaja. Obavezan dio plana i programa svih obrazovnih ustanova u Kraljevini podrazumijevao je patriotizam i širenje ljubavi prema kralju i domovini. U drugoj polovini dvadesetih godina obrazovni sistem u Kraljevini Jugoslaviji je postao istovjetan, što je donijelo efekat da đaci u svakom dijelu Kraljevine imaju isti plan i program, te da uče gradivo na isti način, iz istih udžebnika i sl. Ukoliko bi neko zanemario aspekt patriotizma uslijedila bi kazna čemu svjedoči slučaj učitelja iz Drinske banovine koji je 1933. godine

¹⁴⁰ Isto, 207.

¹⁴¹ Isto, 208.

¹⁴² Isto, 403.

dobio otkaz uz obrazloženje da je anacionalan, što je pokazao kroz zabranu učenicima da učestvuju u radu sa sokolskom organizacijom.¹⁴³

¹⁴³ Isto, 294.

Ličnost kralja u Drinskoj banovini i patriotizam

Najvažnija osoba u Kraljevini je kralj Aleksandar Karađorđević, te se oko njega okupljalo stanovništvo i politička elita.¹⁴⁴ Ikonografija i stvaranje posebne atmosfere oko ličnosti kralja je poseban zadatak vladajućih struktura, a iz današnje perspektive je jako interesantno gledati kako i na koji način se to odvijalo. Važno je spomenuti kako je kraljev rođendan bio u rangu državnog praznika, koji se obilježavao na teritoriju cijele države, a on je korišten kao faktor okupljanja građana i patriota. Ono što se ističe u cijeloj toj priči jeste koliko je zapravo cijela atmosfera bila izvještačena iz prostog razloga što kralj nije biran od strane naroda, te s te strane uopće ne postoji narodni legitimitet za cjelokupnu atmosferu koja se stvarala.

Drinska banovina i politički akteri unutar nje su na ponizan, pun poštovanja način spominjali kralja, njegovu ličnost, porodicu i sve što je bilo usko povezano sa njegovim može se kazati kultom ličnosti koji se aktivno stvarao. Jedan od primjera takvog odnosa jeste činjenica kako je odlazak lokalnih, regionalnih političara kralju u Beograd predstavljao svojevrsni vrh političkog života i jedan od najvažnijih događaja u političkim karijerama. Za odlazak kralju na noge u Beograd pripremali su se predstavnici i iz Drinske banovine čemu svjedoči njihovo okupljanje u Sarajevu, na kojem su uz prigodnu manifestaciju, održane govore, izvršili posljednje pripreme za odlazak u Beograd. Taj događaj je u političkom životu banovine predstavljao nešto jako važno, bio je to skup iznošenja ljubavi, poštovanja, prema kralju, bila su to mjesta sa kojih su se slale poruke jedinstva, međusobne ljubavi svih naroda Kraljevine. Asim Mutevelić predstavnik sarajevske općine je na okupljanju održao prigodan govor na kojem su iskazane i ponovljene osnove politike i političke atmosfere, u govoru su korištene standardne sintagme pri čemu je 6. januar predstavljao kao „dan oslobođenja“, te su korištene uopćene fraze koje se tiču iznošenja ljubavi prema kralju.¹⁴⁵

„Aktom od 6. januara zaveden je režim zakonitosti, a to je htio naš narod, jer samo takav režim daje mu mogućnost, da nesmetano razvija svoju snagu na svim poljima moralne i materijalne kulture na dobro svoje, i svoje otadžbine.“ Analizirajući stil obraćanja vidljiva je „vizionarska“ i „vidovnjačka“ sposobnost političara koji uzimaju sebi za pravo da govore u ime naroda, te kako je sam narod izrazito zadovoljan, sretan onim što je donio šesti januar (kao da je postojala volja izbora), te se cjelokupni ambijent u državi predstavlja kao volja

¹⁴⁴ Ferdo Šišić, *Aleksandar I. Karađorđević (1888.-1934.)*, Narodna starina, Zagreb, 1934, 123.

¹⁴⁵ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 61.

naroda koju je on sam izabrao, a ne zapravo volja jednog čovjeka i ljudi okupljenih oko njega. Na ovakvim i sličnim skupovima dio govora bile su i riječi „Kliknimo zato, iz dubine srca našeg, neka živi Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I, neka živi Uzvišeni Dom Karađorđevića, neka živi Kraljevina Jugoslavija.“ Osim domaćina govore su držali predstavnici ostalih lokalnih zajednica iz Drinske banovine, pa su tako kolektivne poruke ljubavi, poštovanja dolazile i iz Bijeljine, Bajine Bašte, Vinkovaca. Cilj ovakvih skupova je upravo bio u okupljanju političkih predstavnika banovine pod patronatom bana Velimira Popovića, te slanje zajedničkih poruka narodu.¹⁴⁶

Unutar Drinske banovine pratile su se i osluškivale političke akcije što javne, što ilegalne. Istup u pozitivnom smjeru prema kralju i šestom januaru, bio je naglašen i vid plusa u političkoj karijeri za one koji iznesu takvo što. Npr. predstavnici brčanskog i tuzlanskog sreza su aktivno hvalili kralja i šestojanuarski režim riječima: „Nitko nema boljeg Kralja. Do sada smo ga volili, a od sada bi svaki od nas dao rado život za Njega. Ne žalimo sada umrijeti.“¹⁴⁷

S obzirom na do sada opisanu atmosferu koja se stvarala oko kralja i aktivnog rada na stvaranju kulta ličnosti, nameće se kao logičan zaključak da je dolazak kralja u posjetu nekom gradu ili banovini predstavljao događaj od prvorazrednog značaja. Iz navedenih razloga posjeta kralja i predsjednika vlade Petra Živkovića Sarajevu je opisivana na veličanstven način, odnosno da je njihov prijem od strane naroda ispraćen sa mnogo ljubavi i pažnje. „Za vreme banketa pred Gradskom većnicom sakupila se masa građanstva, koja je klicala Nj. V. Kralju, g. Pretsedniku Vlade, Živkoviću Petru, i Jugoslaviji, a Pretsednik Vlade pojavio se je na balkonu, zahvalivši se sakupljenom narodu. Vojna muzika svirala je na balkonu Opštine razna kola, a sakupljeni narod pred Opštinom igrao je i veselio se sve do odlaska g. Pretsednika, kojeg je narod pri odlasku ponovno burno pozdravio.“ Također kraljica je u Sarajevu naišla na topao doček te se u opisima njenog kretanja kazuje kako je od Ilidže do starog dijela grada često zaustavljala svoje kretanje kako bi pozdravila mnogobrojne građane koji su izašli ispred svojih radnji i stambenih objekata da je pozdrave.¹⁴⁸

U Fojnici, Kreševu, Busovači, i još nekim mjestima organizovani su razni događaji povodom desete godišnjice vladavine kralja Aleksandra Karađorđevića. Atmosfera na obilježavanju je opisana kao svečana i vesela. Za Rogaticu ban izvještava kako je na

¹⁴⁶ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 61.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Isto, 205.

centralnom događaju povodom proslave desete godišnje vladavine kralja prisustvovalo oko deset hiljada ljudi.

Bez obzira na vjeroispovijest vjerski radnici su bili dužni organizovati molitve za kralja i njegovu porodicu. Tako je u okviru proslave deset godina vladavine Aleksandra Karađorđevića u Begovoj džamiji Salif ef. Muftić kazao sljedeće riječi „Draga braćo! Danas se navršava 10 godina od kako je naš mili Vladar Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I. stupio na prestolje naše mile države. Ovaj dan slavi celi narod Jugoslavije, te smo se i mi sastali, da ovaj dan proslavimo i održimo Dovu i zamolimo Svevišnjega Allaha, da pokloni dug i sretan život Nj. V. Kralju Aleksandru I. i celom Preuzvišenom Domu slavne dinastije Karađorđevića. Ja ću proučiti Dovu na arapskom jeziku, a Vi me pratite sa Amin!“¹⁴⁹ U pravoslavnoj crkvi održan je govor u istu svrhu: „Pobožna braćo! Danas proslavlja celokupna naša mila i draga Otadžbina Jugoslavija dan, kada je naš užvišeni i dobri Vladar Kralj Aleksandar I. prije 10 godina stupio na Prijesto svojih slavnih predaka Karađorđevića. Danas se u svakom rodoljubivom građaninu ove naše lepe, ujedinjene i prostrane Kraljevine Jugoslavije i odanom podaniku Njegovog Veličanstva, našeg ljubljenog Kralja i Gospodara Aleksandra bude iskreni osećaji ljubavi, vernosti i odanosti, prema svome uzvišenom Vladaru...“ Ovakvi i slični govori održani su i u svim ostalim vjerskim objektima, te se na osnovu pročitano g stiče utisak kako su vjerski radnici, bili itekako politički angažovani.¹⁵⁰

Patriotizam je bio institucionaliziran i bitni datumi, a Vidovdan je jedan od važnijih, su se obilježavali širom Drinske banovine, tako da o 28. junu se u obrazovnim institucijama pričalo jako puno, održavana su predavanja, organizovane manifestacije i sl. Sokolsko udruženje je bilo jedna od najvažnijih državnih poluga kada je riječ o radu na patriotskom osvještavanju naroda. Uoči obilježavanja Vidovdana 1934. godine u Sarajevo je stiglo oko 35000 pripadnika sokolskog udruženja na skup manifestacija koje podrazumijevaju sportske igre, muzički program, obilazak grobova vidovdanskih heroja, povorku kroz grad, i sl. a sve u svrhu obilježavanja Vidovdana, širenja ljubavi prema državi i promicanju zajedničkih interesa.¹⁵¹

Kraj 1934. godine obilježen je atentatom na kralja Aleksandra I Karađorđevića koji je ubijen u Marseju.¹⁵² Bio je to događaj koji je prodrmao stanovništvo Kraljevine Jugoslavije i

¹⁴⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I (1929-1931)*, 322.

¹⁵⁰ Isto, 316.

¹⁵¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 422.

¹⁵² Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*, El Economista, Buenos Aires, 1963, 308.

uzburkao ionako kompleksnu atmosferu u kojoj se nalazilo društvo. Ban u svojim izvještajima navodi kako je tragedija ujedinila stanovništvo, te kako je širom Drinske banovine na razne načine odata počast ubijenom kralju. Na sahrani Drinsku banovinu su predstavljali načelnik poljoprivrednog odjeljenja i tri banska vijećnika Sreten Kuzeljević, Marko Papić, Muratbeg Čengiđ. Na dan sahrane u zgradi banske uprave održana je komemorativna sjednica. Kao što je već napisano vlast je uzdrmana smrću kralja putem svojih patriotskih i nacionalnih organizacija nastavila raditi i djelovati u korist homogeniziranja društva, ali usljed toga dolazi i do obračuna s eventualnim neistomišljenicima ili sa ljudima koji nisu ocijenjeni kao dovoljno odani državi i ideji patriotizma, pa tako u periodu nakon atentata u Marseju, značajan broj ljudi zaposlenih u javnoj službi dobija otkaz jer su procijenjeni kao nacionalno neispravni, te na njihovo mjesto treba dovesti „ispravne“ ljude.¹⁵³ Nacionalna odbrana je prozivala ljude koji su u govoru koristili strane riječi, te su počeli pozivati na čistoću domaćeg jezika i boriti se protiv stranih termina i tuđih jezika u društvenoj zajednici. U mjestima u kojima nisu postojale podružnice društava Sokola i Narodne odbrane odmah se krenulo s intenzivnijom izgradnjom tih organizacija, a kao posljedica atentata na području Drinske banovine je uhapšen Mijo Grgić osumnjičen da je 1933. godine pokušao izvršiti atentat na kralja. S obzirom da se krio u Zenici, odakle je pobjegao u inostrastvo, mnoštvo ljudi iz Drinske banovine je optuženo da mu je pomagalo tokom bijega iz Zenice za Italiju. Nakon atentata vidljiva su društvena kolebanja na više nivoa, i bilo je jasno da više ništa neće biti isto.¹⁵⁴

Kada je riječ o Drinskoj banovini i reakcijama na ubistvo kralja ističe se generalno žaljenje svih prisutnih društvenih faktora, zabilježeni su omanji incidenti u Sarajevu (npr. razbijanje prozora na objektima koji nisu okačili crnu zastavu), međutim generalna situacija je bila mirna. U svim vjerskim objektima organizovane su molitve za kralja, a politički život tokom oktobra 1934. je može se kazati utihnuo. O smrti kralja u svom dnevniku savremenik događaja, u tom momentu srednjoškolac hafiz Halid-ef. Hadžimulić piše: „Jutros kada sam pošao u školu vidio sam svuda neku uznemirenost. Svijet je išao amo-tamo kao izbezumljen. Svuda su se čitale novine. U Jugoslovenskom listu vidio sam ovaj natpis: Kralj Aleksandar I. Isprva nisam nikako mogao u to da vjerujem, ali kada sam u školi doznao da nema nastave zbog kraljeve smrti, onda sam zasigurno znao da naš dragi kralj više ne živi. U Jugoslaviju je ova vijest došla vrlo iznenadno. Cio narod se ožalostio. Svuda se vide crne zastave. Ko nije

¹⁵³ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932-1935)*, 486.

¹⁵⁴Isto, 483.

izvjesio crnu zastavu, razbijaju mu prozore sa ulice. U našem gradu nastala je velika užurbanost.“¹⁵⁵ U nastavku opisivanja stanja u Sarajevu nakon atentata na kralja hafiz Hadžimulić piše kako je smrt kralja razalostila cijeli narod, te da Sarajlije oko lijeve ruke ili na ivici kaputa nose crni flor u znak odavanja počasti kralju. Sarajevskim crkvama zvonila su zvona, što je sve skupa stvaralo turobnu atmosferu.¹⁵⁶

Smrt kralja Aleksandra nije prekinula praksu gradnje kulta ličnosti, tako da je i tokom 1937. godine širom Drinske banovine održano mnoštvo manifestacija koje su za cilj imale promociju života pokojnog kralja Aleksandra, od njegove smrti cilj je bio napraviti dan narodne žalosti, i u svijest naroda taj događaj okarakterisati kao nenadoknativ gubitak.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Halid Hadžimulić, *Dnevnici I*, Udruženje Hadži Mujaga, Sarajevo, 2017, 342.

¹⁵⁶ Isto, 352.

¹⁵⁷ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936-1939)*, 399.

Kraj Drinske banovine

Dok su se političke stranke širom Drinske banovine pripremale za nove izbore na međunarodnoj političkoj sceni dešavali su se veliki potresi kao što je osvajanje Austrije od strane Njemačke. Imajući u vidu pozitivne odnose između Njemačke i Kraljevine Jugoslavije, narod Drinske banovine je većinski smatrao da njihova država nije mogla učiniti ništa kada je riječ o tako velikom događaju, te da je dobro da se držala po strani, ali i pozitivnim su smatrali to da je anšlus Austrije njihova domovina dočekala u dobrim odnosima s Njemačkom. Osim problema između Njemačke i Austrije¹⁵⁸, na evropskoj sceni došlo je do problema i između Njemačke i Čehoslovačke.¹⁵⁹ Dugi kvalitetni odnosi između naroda Jugoslavije i Čehoslovačke budio je poseban interes i emocije za događajima u prijateljskoj Čehoslovačkoj. Kao i u prethodnom slučaju narod Drinske banovine je većinski smatrao da se treba držati po strani i da bilo kakvo iskazivanje podrške i emocija prema Čehoslovačkoj može prouzrokovati probleme Jugoslaviji, no to nije spriječilo pojedine elemente kao što je omladina u Sarajevu koja je usred te krize proslavila rođendan Beneša (predsjednik Čehoslovačke) i pružila podršku Čehoslovacima. Situacija u Evropi bacila je unutrašnju politiku u drugi plan, jer je stanovništvo sa živim interesom pratilo stanje van svoje zemlje, nadajući se da do rata neće doći.¹⁶⁰

Situacija između Albanije i Italije posebno je zabrinula stanovništvo Kraljevine, koje je refleksno reagovalo i pozvalo da se u doba opšte nesigurnosti Kraljevina Jugoslavija dodatno mora približiti prijateljskoj Bugarskoj, kako bi kroz čvrst dogovor Bugari i Jugoslaveni zajednički čuvali Balkan od drugih sila. U tu svrhu delegacija vjerskih radnika, studenata, profesora iz Bugarske je u Čačku i Sarajevu dočekana više nego srdačno. Ta

¹⁵⁸ Livia Kardum, *Anschluss Austrije 1938. godine prema dokumentima njemačkog ministarstva vanjskih poslova*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1985, 115.

¹⁵⁹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga III (1936-1939)*, 629.

¹⁶⁰ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga III (1936-1939)*, 494.

uobičajena praksa međusobnih posjeta u očima stanovništva Drinske banovine sada je predstavljala manifestaciju bratske ljubavi koja u nemirnim vremenima daje osjećaj sigurnosti.¹⁶¹ U okviru agende o potrebi branjenja zemlje tokom 1939. godine primjećeno je rasturanje letaka sa sadržajem u kojem se poziva da se npr. borci sa Kajmakčalana i Solunskog fronta stave na dispoziciju domovini. Također pojavili su se leci s potpisom Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije u kojima se poziva omladina da brani nezavinost, teritorijalni integritet Jugoslavije. U javnosti je stidljivo kolala misao da će uskoro trebati braniti državu. Tokom mjeseca jula održana je prva sjednica Banovinskog odbora za zaštitu od napada iz vazduha, a sa same sjednice poslana je poruka narodu da pomognu rad odbora, te da stoje na raspolaganju za odbranu domovine i svoje imovine.¹⁶²

Početak 1939. godine u Drinskoj banovini u političkom kontekstu obilježio je odlazak Stojadinovića s mjesta premijera i dolazak Cvetkovića na njegovo mjesto. U početku ovaj politički obrt je donio zbunjenost među narodom, međutim predstavljanje plana Cvetkovića kada je u pitanju njegova politička agenda smirio je uzburkane strasti, jer je ključni aspekt politike Cvetkovića bio u dogovoru sa Hrvatima i u rješavanju hrvatskog pitanja.¹⁶³ S obzirom na već više puta pominjanu kompleksnu nacionalnu strukturu u Drinskoj banovini, rješavanje hrvatskog pitanja i harmoniziranje odnosa kroz ulazak Hrvata u zvanične političke državne institucije pogodio bi poboljšanje stanja u Drinskoj banovini, tako da cilj rješavanja hrvatskog pitanja bio je generalno pozitivno pozdravljen od strane stanovništva Drinske banovine, pogotovo od hrvatske i srpske strane, dok je na dogovor Cvetkovića i Mačeka među muslimanima gledano s dozom sumnje kako i na koji način će se to odraziti na njihov položaj i status.¹⁶⁴ Pregovore su vodili predsjednik vlade Dragiša Cvetković i predsjednik HSS Vlatko Maček.¹⁶⁵

Pitanje Bosne i Hercegovine kao i rješavanje hrvatskog pitanja stvorilo je novu neizvjesnost na političkoj sceni u Drinskoj banovini. Pojedini hrvatski političari izlagali su otvoreno kako dio Bosne i Hercegovine treba pripasti budućoj hrvatskoj autonomnoj oblasti (što će kasnije i postati Banovina Hrvatska), jer su smatrali kako Hrvati polažu historijsko pravo na Bosnu i Hercegovinu.¹⁶⁶ U tom periodu muslimanski političari su izlagali ideje o

¹⁶¹ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga III (1936-1939)*, 670.

¹⁶² Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga III (1936-1939)*, 672.

¹⁶³ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1965, 121.

¹⁶⁴ Rodinis, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini knjiga III (1936-1939)*, 722.

¹⁶⁵ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 139.

¹⁶⁶ Išek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*, 86.

autonomiji Bosne i Hercegovine u okviru njenih ranije utvrđenih i priznatih granica.¹⁶⁷ Pojedinci u srpskom narodu su Bosnu i Hercegovinu posmatrali kao srpsku zemlju i u tim manirima i sopstvenim interesima su gledali na rješavanje tog pitanja. Krajem juna za političku scenu Drinskoj banovini desio važan događaj kada je u Beogradu iznenada preminuo Mehmed Spaho.¹⁶⁸

Tokom mjeseca augusta došlo je do potpisivanja sporazuma između Cvetkovića i Mačeka, čime je došlo do promjene teritorijalne strukture Drinske banovine, u sklopu formiranja Banovine Hrvatske, kada su Banovini Hrvatskoj pripojeni Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik, Fojnica.¹⁶⁹

Politiku neutralnosti Kraljevina Jugoslavija je zadržala na početku Drugog svjetskog rata. Politička i ratna zbivanja na tlu Evrope i svijeta su primorale Kraljevinu Jugoslaviju da se jasno odredi na čijoj je strani u ratom zahvaćenoj Evropi. Obje strane Savezničke i Sile Osovine su vršile pritisak na kneza Pavla i vladu Kraljevine, što je na kraju proizvelo pristajanje kneza i vlade na čelu sa Dragišom Cvetkovićem da pristupe savezu Sila osovine. Potpisivanje pristupanja obavljeno je krajem marta 1941. godine, no neposredno nakon pristupanja doći će do obrta u kojem će preko državnog udara doći i do zaokreta u vanjskoj politici i stavu prema Silama osovine.¹⁷⁰ Takav razvoj događaja je razljutio Hitlera koji se odlučio za napad i osvajanje Kraljevine Jugoslavije, do kojeg će u kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. godine i doći.¹⁷¹ Iako je narod širom Drinske banovine nakon pristupanja Silama osovine protestovao protiv takve odluke, vjerovatno nisu mogli ni sanjati da će Nijemci jako brzo i efikasno da osvoje njihovu zemlju, nakon što se odluka o pristupanju povuče. Za napadačku silu Sarajevo je bilo jedan od prioriteta u Aprilskom ratu. Grad je bombardovan od 6. aprila, što je uvjetovalo da par dana kasnije padne u ruke Nijemaca. Povlačeći se iz Beograda kraljevska vlada je nekoliko dana boravila na Palama¹⁷² gdje su donosili određene mjere i odluke, međutim ni to, kao ni donošenje odluke za mobilno stanje koje je proglašeno u Užicama (gdje su boravili u povlačenju) 7. aprila¹⁷³ nije pomoglo da se Kraljevina spasi od vojnog poraza koji je označio kraj postojanja Drinske banovine, čiji teritoriji je podijeljen

¹⁶⁷ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, 116.

¹⁶⁸ Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho politička biografija (1883-1939)*, 147.

¹⁶⁹ Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001, 180.

¹⁷⁰ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, Narodna knjiga, Beograd, 1963, 475.

¹⁷¹ Grupa autora, *Jugoslavija 1918-1988. Zbirka dokumenata*, Rad, Beograd, 1985, 475.

¹⁷² Robert Donia, *Sarajevo biografija grada*, 195.

¹⁷³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1978)*, 185.

između NDH i Nedićeve Srbije, pri čemu je dio zapadno od Drine pripao NDH, dok je dio istočno od Drine pripao Nedićevoj Srbiji.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002, 75.

ZAKLJUČAK

Zavođenjem šestojanuarske diktature dolazi do teritorijalne reorganizacije Kraljevine Jugoslavije u okviru koje država biva podijeljena na devet banovina. Jedna od devet banovina bila je i Drinska koja se prostirala na teritoriji dviju zemalja Bosne i Hercegovine i Srbije. Sa sjedištem u Sarajevu površinom 29.273 km² i 1.648.451 (podatak iz 1931.) stanovnika, za vladajuću strukturu u Kraljevini predstavljala je ukidanje Drine kao granice između Bosne i Hercegovine i Srbije, te svojevrsno ujedinjenje tog dijela Kraljevine. Na čelu svake banovine nalazio se ban zadužen za apsolutnu većinu poslova koji su se ticali banovine. Ban naravno nije jedini vodio sve procese, postojala je organizaciona struktura koja se sastojala od banovog zamjenika i određenog broja ljudi koji su bili zaduženi za pojedine oblasti života banovine. Osim njih formalno-pravno postojala su i vijeća, međutim kao centralna ličnost ističe se ban. Jako je važno zapitati se koliku je autonomiju vladavine imao ban s obzirom da je iznad sebe imao kompletan državni vrh na čelu s kraljem, koji je nadzirao i pratio svaki detalj i događaj.

U opisu posla ban je bio dužan podnositi mjesečne izvještaje centralnoj vlasti u Beogradu o stanju u povjerenoj mu banovini. Izvještaji su bili jako detaljni i zahvaljujući njihovoj sačuvanosti, moguće je napraviti jako kvalitetnu i detaljnu reinterpetaciju života banovine. Osim za historičara izvještaji mogu biti jako interesantni osobama zainteresovanim za historiju jer na detaljan način predstavljaju tadašnju vlast, život, običaje i sl. Putem izvještaja čitatelj može bez problema steći utisak kao da se nalazi na tom prostoru u to vrijeme. Zahvaljujući sačuvanosti tih izvještaja i njihovom kasnijem objavljivanju od strane Andreja Rodinisa, istraživačima se širom otvorila mogućnost za pisanje o Drinskoj banovini. Ono što je historiografska činjenica jeste to da historičarima do sada tema Drinske banovine i nije bila toliko interesantna, te se u skladu s tim može zaključiti kako napisanih radova, članaka, knjiga o Drinskoj banovini zapravo i nema. Razlozi za takvo stanje mogu se pronaći u generalnoj nezainteresovanosti za međuratnim periodom ali i događajima koji su uslijedili nakon okončanja postojanja Kraljevine Jugoslavije. Kao što je poznato uzrok nestanka Kraljevine je Drugi svjetski rat, te će na mjesto Kraljevine doći nova Jugoslavija, ona koju će formirati dojučerašnji neprijatelji Kraljevine, komunisti. Nakon Drugog svjetskog rata pažnja historičara većinski je prešla na Drugi svjetski rat i ulogu partizana u njemu. Naučnici su time pojašnjavali i pisali državnu historiju i ukoliko se pogleda historiografija 20. stoljeća većinski se pisalo o jednoj Jugoslaviji, onoj Titovoj. Bilo bi pogrešno kazati kako se nikako nije pisalo

o Jugoslaviji Karađorđevića, međutim činjenica je da ni izbliza taj period nije istražen, što se odnosi i na pitanje Drinske banovine kao mikrotematske cjeline iz goleme historije Kraljevine Jugoslavije. Ta i mnoga druga pitanja ostaju otvorena, mogućnosti za istraživanje i pisanje postoje, stoga bez ikakve sumnje u budućnosti ostaje otvorena kvalitetna mogućnost za pisanje i istraživanje ovog perioda, te ovaj rad predstavlja maleni doprinos budućim istraživanjima koja će nadati se postojati.

Diktaturom se željelo ovladati kompleksnom političkom krizom koja je izmicala kontroli i stvoriti mir u narodu. Stranke s vjerskim ili nacionalnim predznakom su zabranjene što čini da politički život u velikoj mjeri postaje igra vladajućih struktura koje su uspostavile dominaciju i kontrolu. To nije značio kraj idejama koje su bile na sceni prije diktature, s tim što se angažman i rad na tim idejama preselio u tajnost s ciljem čekanja pravog momenta da se vrati na scenu. O strogim kontrolama svih segmenata društva detaljno nas upućuje ban koji preko izvještaja svojim nadređenim saopštava šta je urađeno u pitanju sigurnosti, preko koje se detaljno pratilo kretanje svih sumnjivih lica. Kroz međunarodni pritisak vremenom je dolazilo do liberalizacije političkog života, pri čemu dolazi do povratka višestranačja, no ono što je ostala činjenica svih izbora u Drinskoj banovini, jeste to da je na svakim izborima 'državana', vladajuća stranka ostvarivala ubjedljive pobjede, s tim što je to nakon 1935. godine činila s nekadašnjim liderima nacionalnih stranaka koji su nakon atentata na kralja vidjeli šansu za povratak na političku scenu. Veliki broj politički nepodobnih ličnosti je radi svog angažmana i djelovanja bivao kažnjavan zatvorskom kaznom, no kada je u pitanju politička sloboda u Drinskoj banovini, ona se bez ikakve sumnje može podijeliti na period do smrti kralja, i nakon atentata kada su uslijedile mnogobrojne olakšice.

Kralj Aleksandar I Karađorđević je centralna ličnost Kraljevine oko koje se cijeli njen život okreće. On je u očima bana ujedinitelj, spasitelj, personifikacija svega dobrog, povod svega pozitivnog i sl. Od formiranja države 1918. godine aktivno se radilo na formiranju kulta ličnosti i s takvom praksom se nastavilo i u Drinskoj banovini. Koliko je kralj bio važan i uticajan pokazuju okupljanja političara iz Drinske banovine u Sarajevu, pred odlazak u posjetu kralju u Beograd. Iz opisa tih događaja, uzbuđenosti aktera, pripremljenim i održanim govorima u kojima se pričaju hvalospjevi u superlativima o kralju pokazuju stanje stvari. U rangu državnih praznika obilježavani su rođendani, godišnjice dolaska na vlast i sl. Ceremonijalni karakter koji je išao uz vladavinu kralja prikazan je kroz njegovu posjetu Sarajevu i Drinskoj banovini koja je dočekana prema opisima bana euforično u cijeloj banovini. Nakon atentata Aleksandar I nije zaboravljen, on je ostao jedan od najvažnijih

simbola Kraljevine te su njegovi nasljednici nastavili raditi na očuvanju njegovog lika i djela, usput promičući patriotizam kao obavezu svakog dobrog građanina.

Vjerske zajednice su u Drinskoj banovini igrale jako važnu ulogu prvenstveno jer stanovništvo banovine je bilo heterogeno i jak uticaj na njenom prostoru su ostvarivale vjerske zajednice muslimana, katolika i pravoslavaca. Uzimajući u obzir činjenicu da u Kraljevini maltene nije bilo neispolitiziranih tema, upravo iz toga slijedi da su vjerske zajednice bile važno oružje kojima je država željela ovladati, te na taj način kvalitetnije manipulirati narodom, čemu su se suprotstavljale pojedine političke struje iz opozicije koje su iz sličnih razloga smatrale važnim imati pod kontrolom vjersku zajednicu putem koje bi lakše upravljali narodom i ostvarivali političku korist. S primjerima takvih sukoba moguće se upoznati u radu kao i s vremena na vrijeme političkim angažmana vjerskih lica, koja su iskorištavala priliku da sa svojih govornica iz bogomolja pošalju razne poruke političkog sadržaja. Konfuzna i kompleksna vremena su stvarala izražene međuvjerske i međunacionalne tenzije, koje su s vremena na vrijeme poprimale nasilan karakter u vidu fizičkih sukoba pojedinaca. Takvi sukobi su bili kontinuitetni i predstavljaju stvarnu podijeljenost društva koje je počesto u djelovanju pripadnika druge vjerske zajednice vidjelo prijetnju i opasnost bilo to opravdano ili ne. Jedan od takvih primjera je npr. pitanje konkordata.

Ključna privredna grana u Drinskoj banovini bila je poljoprivreda. Uzimajući u obzir još uvijek nerazvijenu industriju i poljoprivrednim dobrima bogato područje, nije teško zaključiti kako je poljoprivreda najvažniji privredni segment Drinske banovine. Boreći se s raznim problemima poljoprivrednici su opstajali i činili jako važan dio društvene zajednice. Uzimajući u obzir brojnost poljoprivrednika oni su počesto postajali politička tema, tj. njihovo teško stanje je s vremena na vrijeme bivalo tema za rasprave između pozicije i opozicije pri čemu su obje strane obećavale rješavanje nagomilanih problema. Najznačajniji problemi koji su morili poljoprivrednike Drinske banovine u prvom redu su visoki poreski nameti, što je dalje vodilo ka zaduživanju poljoprivrednika koji su nerijetko spas iz dugova pokušavali pronaći kod zeleniša, međutim njihovo stanje je zaduživanjem radi plaćanja poreskih nameta bivalo još težim. Osim finansijskih problema i poljoprivrednici Drinske banovine suočavali su se s elementarnim nepogodama i s ponekad nespretnim, neadekvatnim, lošim reakcijama države koja nije mogla ili željela na kvalitetniji način riješiti njihove probleme.

Industrija Drinske banovine koja je ionako bila siromašna je tokom ratnih razaranja Prvog svjetskog rata zapala u još teži položaj. S obzirom na mnogobrojne ekonomske krize koje su harale dvadesetih, tridesetih godina 20. stoljeća ni u vrijeme postojanja Drinske banovine industrijski sektor nije uspio da se oporavi i stane na svoje noge, čemu svjedoče mnogobrojni problemi, štrajkovi radi neisplaćenih plaća, otpuštanja radnika radi smanjenog obima posla i sl. Industrijski sektor je imao veliki broj problema, a utisak je da država i banovina nisu imale jasan plan, viziju i snagu da te probleme riješe. Najvažnija industrijska grana Drinske banovine bila je drvna industrija koja je zapošljavala najveći broj radnika, koji su radeći s bogatim šumskim bogatstvom Drinske banovine preduzećima zarađivali ozbiljan novac.

Zdravstveni sektor u Drinskoj banovini je imao dosta problema od kojih su najveći slaba infrastruktura i manjak adekvatne radne snage. U mnogim mjestima Drinske banovine nisu postojali domovi zdravlja, ambulante i sl. tako da je stanovništvo nerijetko moralo prelaziti ogromnu udaljenost kako bi došli do prve zdravstvene ustanove. Uzimajući obzir da se radi o periodu između dva svjetska rata takvo stanje je očekivano i razumljivo. Kroz planove i programe razvoja zdravstvenog sektora u banovini je tokom njenog postojanja izgrađeno nekoliko zdravstvenih ustanova koje su bile na usluzi stanovništvu. Veliki problem za zdravlje ljudi predstavljale su finansije, jer stanovništvo je s vremena na vrijeme imalo problema da finansijski pokrije osnovne životne potrebe kao što je hrana, te su u skladu s takvim stanjem zdravlje, lijekovi, odlasci ljekaru padali u drugi plan, odnosno bili su nemogući za finansiranje osiromašenim ljudima. Usljed teške finansijske situacije mnogi su živjeli u teškim uvjetima, bez adekvatne brige za ličnom higijenom što je počesto stvaralo značajne zdravstvene probleme.

Posljednje godine Drinske banovine bile su izrazito politički burne, kako na unutrašnjem, tako i na vanjskom planu. Dok je Kraljevinu mučilo hrvatsko pitanje koje je predstavljalo ogroman teret na njenim plećima, stvaranje Banovine Hrvatske je direktno teritorijalno uticalo na Drinsku banovinu koja tim događajem gubi dio svoje teritorije. Na vanjskom planu 1939. kreće Drugi svjetski rat koji će za Kraljevinu Jugoslaviju, ali i Drinsku banovinu biti koban, jer Aprilskim ratom 1941. Drinska banovina kao teritorijalna jedinica prestaje postojati.

SPISAK LITERATURE I IZVORA

Objavljeni izvori:

1. Rodinis, Andrej, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga I, (1929 – 1931)*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009.
2. Rodinis, Andrej, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga II (1932 – 1935)*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010.
3. Rodinis, Andrej, *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini, Knjiga III (1936 – 1939)*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2011.

Literatura:

1. Brkljača, Seka, „Politika prema bosanskohercegovačkim opštinama i opštine prema politici u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Prilozi br. 33, 233-252*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2004.
2. Begić, Dana, „Akcije muslimanskih građanskih političara poslije skupstiniških izbora 1935. godine“, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1965.
3. Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković – Maček*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1965.
4. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
5. Bojić, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001.
6. Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb, 1961.
7. Donia, Robert, *Sarajevo biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006.
8. Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.
9. Grupa autora, *Sarajevo u revoluciji I*, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1976. I stranica 60
10. Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998.
11. Grupa autora, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1973.
12. Grupa autora, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Rad, Beograd, 1977.
13. Grupa autora, *Jugoslavija 1918-1988. Zbirka dokumenata*, Rad, Beograd, 1988.

14. Grupa autora, *Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije: konkordat iz 1935. godine 199-307*, Nova prisutnost, Zagreb, 2016.
15. Grupa autora, „Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918.-1941“, *Napredak br. 152*, 495-519, Zagreb, 2011.
16. Grgić, Stipica, *Uprava u Savskoj banovini (1929.-1939.) Između državnog centralizma i supsidijarnosti*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2014.
17. Hrelja, Kemal, *Prilozi, Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine, 123-161*, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo, 1966.
18. Hasanbegović, Zlatko, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (u ratu i revoluciji 1941.-1945.)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2012.
19. Hadžimulić, Halid, *Dnevnici I*, Udruženje Hadži Mujaga, Sarajevo, 2017.
20. Hutinec, Goran, „Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima“, *Časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira br. 7* 193-208, Zagreb, 2004.
21. Hoptner, Jacob, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1972.
22. Imamović, Mustafa, *Historija Bosnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture, Sarajevo 1997.
23. Imamović, Mustafa, „Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918.-1941. godine“ *Prilozi br. 157-176*, Institut za istoriju, Sarajevo.
24. Išek, Tomislav, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1991.
25. Kamberović, Husnija, *Politička djelatnost Mehmeda Spahe od 1929 do 1939 godine*, Historijska traganja, 2, 143-190, Sarajevo, 2008.
26. Kamberović, Husnija, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011.
27. Kamberović Husnija, *Mehmed Spaho (1883-1939) Politička biografija*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2009.
28. Kardum, Livia, Radovi vol. 18, *Anschluss Austrije 1938. godine prema dokumentima njemačkog ministarstva vanjskih poslova*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatskupovijest, Zagreb, 1985.
29. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998.
30. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.

31. Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije (1918-1978)*, Nolit, Beograd, 1980.
32. Purivatra, Atif, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
33. Radić, Radmila, „Jugoslavija i Vatikan 1918-1992. godine“, *Annales Series historia et sociologia br. 24*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2014.
34. Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929- 1935.*, Prosveta, Beograd, 1969.
35. Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*, El Economista, Buenos Aires, 1963.
36. Šarac, Nedim, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
37. Šišić, Ferdo, *Kralj Aleksandar I. Karađorđević (1888.-1934.)*, Narodna starina 111-124, Zagreb, 1934.
38. Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, Narodna knjiga, Beograd, 1963.

Internetske stranice:

kakanj.gov.ba/v5/21-april-1934-godine-velika-rudarska-nesreca-u-kaknju/
anali-ghb.com/index.php/aghb/article/view/492/959